SLOVENSKÁ REČ

ČASOPIS PRE OTÁZKY JAZYKOVEJ KULTÚRY

VIEDOL REDAKČNÝ KRUH

JÁN FRLIČKA, ANTON JÁNOŠÍK, EUGEN JÓNA A JOZEF ŠTOLC

ZODPOVEDNÝ ZÁSTUPCA ČASOPISU

DR. EUGEN JÓNA

ROČNÍK XIV (1948-1949)

MATICA SLOVENSKÁ

SLOVENSKÁ REČ
ROČNÍK XIV — ČÍSLO 1—2

Prehľad jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1948

VINCENT BLANÁR

Kým nebude vydaný slovník spisovnej slovenčiny, podrobná synchronická gramatika, prípadne atlas slovenských nárečí, ťažko možno očakávať a žiadať, aby sa aj mimo hraníc Slovenska narábalo so slovenčinou ako s rovnocenným západoslovanským jazykom, ktorý je v mnohom ohľade zaujímavý pre porovnávací slovanský jazykospyt a podstatne dôležitý pre riešenie sídliskových otázok v strednej Europe. Hoci ani jedna z uvedených úloh nie je dodnes úplne splnená, bibliografický prehľad jazykovedných výskumov na Slovensku za posledné roky svedčí o vážnom a zodpovednom úsilí vykonať tieto práce v blízkej budúcnosti. A nemožno tiež obísť okolnosť, že ani metodologicky sa nezaostáva za modernou jazykovednou teóriou. Najmä v poslednom čase prevažujú štúdie s celostným chápaním a vysvetľovaním jazykových faktov.*

Slovenská jazykoveda je na bibliografické práce chudobná. Dodnes zostala ojedinelá E. Paulinyho rozprava *Prehľad prác o slovenských nárečiach za uplynulých dvacať rokov* (Carpatica I, 1940, sv. II, řada A, č. 8, 399—420), kde sú shrnuté výsledky nárečového výskumu na Slovensku. Ináč sa slovenská filologia traktovala v rámci československej. Dôležitejšie slovenské jazykovedné práce obsahuje štúdia J. M. Kořínka:

* Podrobný prehľad novšieho jazykového bádania podávam v práci *Jazykoveda na Slovensku v rokoch 1939—1947*, ktorá vyjde v Matici slovenskej.

Die čechoslovakische Sprachwissenschaft in den Jahren 1928—1932 (Zeitschrift für slavische Philologie XII, 1935, a XIII, 1936) a 7 sväzkov *Bibliografie československých prací linguistických a filologických, část I,* ktorú vydávala Česká akademie věd a umění (Praha 1930—1937; za roky 1929—1935). Aspoň na tieto bibliografické prehľady a diela mohol nadviazať môj článok.*

Tu sa pokúsim shrnúť pracovné okruhy a načrtnúť výsledky, ku ktorým sa dospelo v dôležitejších lingvistických a filologických prácach, uverejnených na Slovensku od začiatku r. 1939 do polovice r. 1948.** Pokiaľ ide o časopisy, začínam prehľad periodikami s vročením 1938/1939, takže ide približne o obdobie desiatich rokov. Najprv sa zmienim o slovenských jazykovedných ústavoch a spoločnostiach.

ORGANIZÁCIA JAZYKOVEDNEJ PRÁCE. JAZYKOVEDNÉ SPOLOČNOSTI A ČASOPISY

Organizovaný jazykovedný výskum sa koná — popri príslušných katedrách Slovenskej univerzity — v rámci troch inštitúcií, ktoré vydávajú svoje odborné časopisy. Sú to: *Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied a umení, Jazykovedný odbor Matice slovenskej* a *Bratislavský lingvistický krúžok.*

Hierarchicky najvyššie stojaca vedecká ustanovizeň, Slovenská akadémia vied a umení v Bratislave, zaujala miesto po Slovenskej učenej spoločnosti, ktorá sa utvorila r. 1939 po zaniknutí Učenej spoločnosti Šafárikovej. Slovenská učená spoločnosť si vzala do programu vydávanie veľkoryse plánovaného časopisu Acta Eruditae societatis Slovacae — Časopis Slovenskej učenej spoločnosti. Jej jazykovedná časť, určená pre cudzinu, dostala názov *Linguistica Slovaca.* Redaktorom LS*** bol

* Podrobný prehľad novšieho jazykového bádania podávam v práci *Jazykoveda na Slovensku v rokoch 1939—1947,* ktoré vyjde v Matici slovenskej.

Pozn. red.: Autorovou knižnou štúdiou a týmto prehľadom sa dopĺňajú doterajšie bibliografické práce, siahajúce zväčša do r. 1938. Takto si môžeme pomerne ľahko nadobudnúť prehľad o jazykovede na Slovensku v posledných tridsiatich rokoch od r. 1918 do r. 1948.

** V niekoľkých prípadoch spomínam významné diela, ktoré vyjdú v najbližšom čase.

*** Porov. Soznam skratiek na konci článku!

prof. Ľudovít Novák, iniciátor všetkých snáh o vybudovanie reprezentatívnej slovenskej vedeckej inštitúcie od r. 1939 do r. 1945. Za vojny vyšly 3 ročníky LS: I/II (1939/1940) a III (1941). V jej vydávaní pokračuje SAVU. Do konca r. 1948 sa dostane do rúk verejnosti IV.—VI. ročník (1946—1948), zredigovaný prof. Ľudovítom Novákom a terajším predsedom Jazykovedného ústavu prof. Eugenom Paulinym. Hoci bola SAVU uzákonená r. 1942, organizačne sa neustále dobudováva za vedenia terajšieho generálneho tajomníka prof. Dr. Mikuláša Bakoša a prví členovia boli vymenovaní až r. 1948. Z lingvistov sa stali členmi Akadémie Dr. Ján Stanislav, profesor starej sloviencčiny a slovanského porovnávacieho jazykospytu, a Dr. Ján Bakoš, profesor na katedre orientalistiky. Z najvýznamnejších podujatí Jazykovedného ústavu treba spomenúť prípravu príručného slovníka slovenského jazyka a prípravu dialektologického atlasu.

Jazykovedný odbor Matice slovenskej vydáva *Jazykovedný sborník* (I/II, 1946/1947), ktorý je samostatným pokračovaním jazykovednej časti Sborníka Matice slovenskej, zaniklej XIX. ročníkom (1941). Redaktorom JS je predseda Jazykovedného odboru prof. J. Stanislav. Po častejších zmenách v redakcii vychádza ďalej populárnejšia *Slovenská reč,* ktorá si v podstate podržiava zameranie na kultúru a čistotu jazyka, i doterajší normatívny ráz. R. 1946 prikročil Jazykovedný odbor MS k vydávaniu *Slovníka spisovného jazyka slovenského.* Slovník je rozvrhnutý do 3 dielov, vychádza dvojtýždenne ako dvojsošit za redakcie Antona Jánošíka a Eugena Jónu.

Pozoruhodnú pracovnú aktivitu vyvíjaly jazykovedné spoločnosti. Slovenská jazykovedná spoločnosť fungovala od r. 1941 do r. 1944; jej predsedom bol prof. Ľ. Novák. Lingvisti, orientovaní štrukturalisticky, založili r. 1945 *Bratislavský lingvistický krúžok,* ktorý vydáva dva časopisy. Predseda Krúžku prof. E. Pauliny rediguje revue *Slovo a tvar* (I roč. vyšiel r. 1947). Pre cudzinu je určený sborník *Recueil linguistique de Bratislava.* Vychádza za redakcie podpredsedu krúžku prof. A. V. Isačenka. I. ročník (1948) je venovaný pamiatke prof. Jozefa M. Kořínka, pôsobiaceho až do predčasnej smrti r. 1945 na Slovenskej univerzite v Bratislave. Na prednáškových

a debatných večierkoch Slovenskej jazykovednej spoločnosti a Bratislavského lingvistického krúžku hosťovali viacerí poprední európski lingvisti (Max Vasmer, Louis Hjelmslev, Vladimír Skalička a iní).

Ak pridáme k spomenutým periodikám ešte *Slovenský jazyk* (I, 1940), zredigovaný Henrichom Bartkom po jeho neshodách s Jazykovedným odborom MS, uviedli sme všetky jazykovedné časopisy, ktoré vychádzaly na Slovensku od začiatku r. 1939.

VŠEOBECNÁ JAZYKOVEDA

Štrukturálna jazykovedná teória, ktorá predstavuje jeden zo smerov modernej lingvistiky, nedospela k posledným formuláciám základných pojmov. Medzi akútne problémy patrí prepracovanie morfologie a najmä syntaxe. Všeobecne jazykovedný výskum na Slovensku priniesol viaceré podnety k riešeniu parciálnych otázok. A. V. Isačenko analyzoval pomer jazyka a skutočnosti[1]; základné myšlienky niekoľkých príspevkov z debaty o jazykovom znaku rozobral J. Ružička.[2] V súvislosti s pokračujúcimi snahami radikálne zreformovať slovenský pravopis osvetlil J. M. Kořínek kritériá vhodnosti určitého pravopisu pre jazykové systémy.[3] Sem patrí ďalej rozprava J. Horeckého o medzinárodnom jazyku[4] a pozoruhodné úvahy J. M. Kořínka, *Zur Frage der monophonematischen Wortgebilde* (Ein Beitrag zur phonologischen Begriffsbestimmung des Wortes).[5] K definícii morfémy sa vrátil Vl. Skaličkа.[6] Možno ešte uviesť úvahy o negácii (Vl. Skaličkа), o kongruencii a rekcii (J. Mihál), o vetnej melódii (P. Trost). Na viaceré problémy pri štúdiu vzťahu ľudovej piesne k vetnej intonácii upozornil Fr. Zagiba.[7]

[1] *SAT* I, 1947, 33—38.
[2] *SAT* I, 1947, 3—8.
[3] *SAT* I, 1947, 38—43.
[4] *SAT* I, 1947, 97—103.
[5] *LS* I/II, 1939/1940, 9—21.
[6] *O pojem morfému*, SMS XVI/XVII, 1938/1939, 4—12.
[7] *LS* I/II, 1939/1940, 237—243.

Štrukturálny jazykovedný výskum sa doteraz sústredil najmä na synchronické bádanie. Preto neprekvapuje, že aj na Slovensku sa v poslednom čase venovalo menej pozornosti otázkam jazykového vývinu. Tým väčšiu pozornosť zasluhuje priebojná germanistická práca J. Ružičku, *Z problematiky slabiky a prozodických vlastností* (K vývinu hornonemeckého slova).[8] V I. kap. autor shrnuje výsledky súčasnej lingvistiky vzhľadom na problém vývinu jazyka. V II. kap. rozoberá otázku slabiky a prozodických vlastností. Úlohu expresívnosti v jazykovom vývine sa usiloval zdôrazniť J. Blaho.[9] V štúdii *Psychologické základy javov bilingvistických*[10] poukázal A. L. Arany na dôležitosť bilingvistického momentu v jazykovom vývine.

Systematickejšie výklady o základných jazykovedných otázkach obsahujú E. Paulinyho *Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí*[11] (I. Nárečie a spisovný jazyk, II. Nárečie v umeleckej próze) a práca *Základné otázky jazykovedy,* ktorej autorom je J. Koreň.[12] No Koreňova práca rozvrhnutím látky a spracovaním nezodpovedá stavu modernej jazykovedy. Spoľahlivým shrnujúcim kompendiom je dielo J. M. Kořínka *Úvod do jazykospytu,* ktoré z Kořínkovej pozostalosti čoskoro vydá SAVU.

Otázkou jazykových štýlov sa zaoberajú viaceré štúdie. Niektoré boly uverejnené v nadrealistických zborníkoch *Vo dne a v noci* a *Sen a skutočnosť* (autori: I. Hrušovský, M. Bakoš, A. V. Isačenko). Plodné a aktuálne myšlienky rozvinul J. M. Kořínek: *Substituovanie jazykov v kultúrnych štýloch, najmä v štýle vedeckom.*[13] Kořínkove výklady o unifikačných tendenciách vedeckých jazykov v lexikálnej oblasti a stanovisko proti nahrádzaniu jedného jazyka v niektorom štýle iným, hoci rozvitejším, týkajú sa v posledných dôsledkoch pomeru slovenčiny a češtiny a tvorenia slovenskej odbornej terminologie. Okrem toho sa rozoberaly otázky dialogu a mono-

---

[8] Bratislava, SAVU, 1947, 134 — [II] ss. Nemecké resumé.
[9] *LS* I/II, 1939/40, 22—38.
[10] *LS* I/II 1939/40, 39—52.
[11] Bratislava, B. Buocik, 1946, 45 — [IV] ss.
[12] Prešov, V. Baník, 1941, 122— [II] ss.
[13] *LS* III, 1941, 10—24.

logu (E. Pauliny[14]), teória rýmu (J. Hrabák), vzťah veršovej eufonie k sémantike a metru (J. Hrabák), jazyk divadelných hier (F. Hoffmann) a prejavov náboženských (E. Pauliny). Napokon spomeňme dve súhrnné práce: J. Borove „príspevky k metodologickej otázke" (*Metóda literárnej vedy*[15]) a stredoškolskú príručku *Poetika a štylistika,* ktorú napísal R. Brtáň.[16]

Nie je bez zaujímavosti, že všetky štúdie, v ktorých sa riešia všeobecne jazykovedné otázky, sú písané s hľadiska funkčno-štrukturálneho.

JAZYKY INDOEUROPSKÉ A SUSEDNÉ

Predmetom trvalého, i keď pomerne jednostranného záujmu bola nemčina. Všetky germanistické práce prevyšuje ujasneným metodickým stanoviskom a dosiahnutými výsledkami už spomenutá štúdia J. Ružičku *Z problematiky slabiky a prozodických vlastností.* Autor vykladá komplex zmien, ktoré sa v nemčine vykonaly pred tzv. novohornonemeckým obdobím, a dospieva k novej periodizácii vývinu nemeckého jazyka. Ostatné príspevky sa obmedzily na jazykový a sídliskový výskum nemeckých kolonistov na Slovensku. Túto prácu podnecoval nemecký *Ústav pre vlastivedné bádanie* v Kežmarku. Články pravidelne prinášal časopis *Karpatenland.* Dialektologickými otázkami sa zaoberali Fr. J. Beranek[17], J. Hanika.[18] Nemeckí bádatelia sa veľmi starostlivo usilovali ukázať závažný podiel nemeckého etnika na kolonizácii stredovekého Slovenska a na celkovom kultúrnom vzraste slovenských miest. Viaceré z článkov tohto druhu, ktoré sa nevyznačovaly potrebnou objektívnosťou, boly uverejnené v sborníku *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum.*[19] O vzájomnom slovensko-nemeckom hlás-

[14] *LS* III, 1941, 5—9.
[15] Trnava, Fr. Urbánek, 1940, 108— [II] ss.
[16] Bratislava, Nakladateľstvo slovenských profesorov, 1943, 288 — [III] ss.
[17] *Kl* XIII, 1943, 60—63; *Kl* XIII, 1943, 139—149.
[18] *Kl* XIII, 1943, 131—138.
[19] Kežmarok, Roland, 1943, 190 — [I] ss.

koslovnom a lexikálnom vplyve písal R. L. Rudolf[20], niekoľkých lexikálnych jednotlivostí sa dotkol J. Hanika a W. Schwanzer.

Iné jazyky sa neštudovaly tak systematicky. Holandské paralely k problematike slovenského spisovného jazyka a k otázke hodnotenia slovanského konsonantického radu *g — γ — h* priniesol Fr. Kalda.[21] — Ukážkou dôkladnej filologickej práce je dielo A. Kolářa *Vzťah rytmu k obsahu piesní v gréckej lyrike sborovej.*[22] Autor ukazuje, ako súvisia jednotlivé rytmy s myšlienkovou stránkou piesní. — Nové súvislosti medzi jazykom rumunským a západnou slovančinou sa usiluje odhaliť P. Olteanu, *K fonetickému súvisu medzi rumunčinou a západnou slovančinou.*[23] Jazykovým rozborom miestopisného materiálu a najstarších lexikálnych prvkov v rumunčine a opierajúc sa o onomastické výskumy J. Stanislava, zisťuje stredoslovenské vplyvy na starú rumunčinu. Tieto výklady ešte očakávajú kritické zhodnotenie. Na dôležitosť cirkevnej slovančiny u Rumunov poukázal P. Olteanu v informatívnej práci *Rumunská kultúra a Slovanstvo.*[24] — Z porovnávacích etymologických štúdií spomeňme aspoň L. Gáldiho výklad mena ‚husár'[25] a široko založenú štúdiu J. M. Kořínka *Die Herkunft des Karpatennamens und was damit zusammenhängt*[26], ktorá je podnetná čisto lingvistickým spracovávaním onomastického materiálu. — Maďarskému nárečiu v Koleňanoch (Nitrianska stolica) venoval dôkladnú fonologickú štúdiu A. L. Arany: *Fonologický systém nárečia Kolenian* (Úvod do štrukturálnej dialektologie).[27] Vzájomnými slovníkovými vplyvmi slovensko-maďarskými sa zaoberal Fr. Sima a J. Szabó-Orlovský.[28]

---

[20] *LS* I/II, 1939/1940, 151—168. — *LS* III, 1941, 54—60.
[21] *LS* I/II, 1939/1940, 253—261. — *LS* III, 1941, 54—60.
[22] Bratislava, Filozofická fakulta, 1940, 195 — [IV] ss.
[23] *JS* I/II, 1946/1947, 63—106.
[24] Bratislava, J. Orlovský, 1947, 89— [II] ss.
[25] *LS* I/II, 1939/1940, 53—59.
[26] *Carpatica Slovaca* I/II, 1943/1944, 147—194.
[27] Bratislava, Concordia, 1944, 185 ss. Štúdia je napísaná po maďarsky: *Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere* (Bevezetés a szerkezeti nyelvjárástanba).
[28] *LS* I/II, 1939/1940.

Praslovančina. Práce všeobecne slovanské. Cirkevná slovančina. Jednotlivé slovanské jazyky.

Z pozostalosti J. M. Kořínka pripravuje SAVU vydanie práce, bohužiaľ, nedokončenej, *Od indoeuropského prajazyka k praslovančine*. Je to sústavný opis indoeuropčiny a praslovančiny vzhľadom na fonematickú a zčasti aj morfematickú štruktúru. N. Van Wijk, *Zum urslavischen sogenannten Synharmonismus der Silben*[29], vyslovil nesúhlas s predpokladaním dôslednej mäkkostnej korelácie v neskorej praslovančine. Ku vzniku praslovanských slabičných likvíd *l̥, r̥* sa vracia Št. Peciar v *LS* III.

Aj štúdie z porovnávacej slavistiky sa týkajú predovšetkým hláskoslovného plánu. So zreteľom na fonologický systém a využitie vokálov a konsonantov naznačil typologiu slovanských jazykov A. V. Isačenko: *Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen*.[30] Treba tu ďalej uviesť rozpravu o západoslovanskom prízvuku (O. Grünenthal[31]) a o fonémach *i̯/j, u̯/w/v* v slovanských jazykoch (N. van Wijk[32]). Ľ. Novák určil miesto východoslovenským a podkarpatoruským nárečiam v pomere k eurázijskému sväzu vo svojich „synchronických a diachronických poznámkach k porovnávacej jazykovede stredoeuropskej": *Slovenské a podkarpatoruské nárečia vo svetle europskej fonologickej geografie*.[33] — Etymologiu slovanského ‚rarogъ' podal V. Machek.[34]

Vymedzenejší okruh majú štúdie z oblasti cirkevnej slovančiny. Sústreďujú sa na otázku, akú účasť mali predkovia Slovákov na budovaní základov slovanskej literatúry. Skúma sa existencia slovienskej liturgie a stopy účinkovania Cyrila a Metoda na etnickom slovenskom území. Druhá časť problematiky súvisí s otázkou, aká bola kultúrno-sociálna situácia na Sloven-

[29] *LS* III, 1941, 41—48.
[30] *LS* I/II, 1939/1940, 64—76.
[31] *SMS* XVI/XVII, 1938/1939, 13—29.
[32] *LS* I/II, 1939/1940, 77—84.
[33] *LS* I/II, 1939/1940, 85—105. Nemecké a ruské resumé.
[34] *LS* III, 1941, 84—88.

sku pred príchodom Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Otázkou účinkovania solunských bratov na Slovensku a otázkou slovienskej liturgie na Slovensku sa sústavne zaoberá J. Stanislav.[35] Zastáva názory, že účinkovanie Cyrila a Metoda na Slovensku možno odôvodňovať na Slovensku rozšíreným kultom sv. Cyrila, Metoda, Klimenta, Dimitra v stredoveku, jeho výraznými stopami v slovenských osobných a miestnych menách a stopami slovenčiny v niektorých staroslovienskych pamiatkach. Dokazuje sloviensku bohoslužbu na Slovensku a za kultúrno-náboženské centrum pokladá Nitru, kde účinkoval Metod. V rozsiahlej debate, ktorá sa rozvinula okolo Stanislavových výskumov, skeptické stanovisko zastáva D. Rapant, odmietavé maďarský slavista I. Kniezsa a O. Polách. Uvedený komplex otázok sa dostáva do nového svetla objaviteľskými onomastickými výskumami prof. J. Stanislava, ktorý dokazuje v dobe príchodu Maďarov slovenské obyvateľstvo vo väčšej časti bývalej Panónie. A tieto zistenia sú nepriamo potvrdené aj prácou A. V. Isačenka, *Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši* (Príspevok k dejinám západoslovanského písomníctva predcyrilometodejského)[36], kde autor medziiným ukázal, že západní Slovania v strednej Europe prijali kresťanstvo od írskych mníchov ešte pred príchodom slovanských vierozvestov na Veľkú Moravu, takže tu treba predpokladať jestvovanie základných náboženských textov v ľudovom jazyku už pred IX. storočím. — Medzi stále aktuálne otázky na poli cirkevnej slovančiny patrí výklad Frizinských pamiatok. A. V. Isačenko podal novú interpretáciu tejto staroslovienskej pamiatky v knihe *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok.*[37] Na základe hláskoslovného, tvaroslovného, syntaktického a slovníkového rozboru dospel k názoru, že jednotlivé zlomky patria

[35] Z prác, ktoré sa týkajú tejto problematiky, aspoň niektoré: *Slovanskí apoštoli Cyril a Metod a ich činnosť vo Veľkomoravskej ríši,* Bratislava, SAVU, 1945, 91 — [I] ss. + XV fot. príl. — *K otázke účinkovania Cyrila a Metoda na Slovensku,* K XV, 1943, 449—466, 520—539. — *Slovienska liturgia na Slovensku a sídlo Metodovo a Gorazdovo,* Bratislava, Slovenská učená spoločnosť, 1941, 43 — [I] ss. — *Kultúra starých Slovákov,* Bratislava, Slovenský rozhlas, 1944, 97 — [II] ss.

[36] *JS* I/II, 1946/1947, 137—178, 265—317.

[37] Bratislava, SAVU, 1943, 105 — [II] ss. + [IX] faksimile. Nemecké resumé.

rôznym literárnym tradíciám, pričom druhý zlomok (predspovedná kázeň) je originálny spis staroslovienský veľkomoravskej tradície.

Z jednotlivých slovanských jazykov sa dostáva väčšej pozornosti len ruštine. Okrem praktických učebníc máme A. V. Isačenkovu *Príručku ruského jazyka*[38] a tenže autor pripravuje prvý vedecký slovensko-ruský slovník, ktorého I. diel [a—o] vyjde okolo Vianoc r. 1948 nákladom SAVU. Ako vysokoškolskú rukoväť vydal A. V. Isačenko obsiahlu ortoepiu a fonetiku spisovnej ruštiny pod názvom *Fonetika spisovnej ruštiny*.[39] Prehľad obsahu: I. Historický, zemepisný a sociálny základ spisovnej ruštiny. II. Náčrt všeobecnej fonetiky. III. Konsonantizmus. IV. Vokalizmus. V. Fonetika vety a syntagiem. — V. Pogorielov napísal dve štúdie z literárno-jazykovednej problematiky podkarpatských Ukrajincov.[40] — Na lexikálny vplyv slovenčiny na češtinu v päťdesiatych rokoch XIX. stor. upozornil v podnetnej rozprave V. Polák.[41]

Jazyk slovenský.

Najčastejším predmetom jazykovedného štúdia bola slovenčina. Syntetických diel možno síce zaznačiť menej, zato pomerne veľké množstvo prípravných prác a drobnejších príspevkov. Tu si všímame len závažnejšie.

Dejiny jazyka.

Pretože doteraz nevyšla už v LS I/II ohlasovaná práca *K dejinám slovenčiny v tisícročí od VI. do XVI. storočia* od Ľ. Nováka, jediným pokusom zachytiť historický vývin slovenčiny zostáva H. Bartkova štúdia *Ľ. Štúr a slovenčina* (str. 291—400), ktorú H. Bartek pridal ako tretiu časť k vydaniu Štúrovho diela *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto náreční*.[42] Využívajúc výsledky štrukturálnej jazykovedy, načrtol vývin slovenčiny od obdobia praslovanského a de-

[38] Bratislava, J. Horáček, 1943, 232 ss.

[39] Bratislava, SAVU, 1947, 223 — [V] ss.

[40] *Karpatorusskije etjudy*, Filozofická fakulta, 1939, 67 — [IV] ss.

[41] *SR X*, 1942/1943, 97—104, 150—156, 218—222, 285—289, 323—327; XI, 1943/1944, 6—12.

[42] Turč. Sv. Martin, Kompas, 1943, 419 — [II] ss.

jiny spisovnej slovenčiny od XV. stor. po Štúra. Vonkajšie dejiny spisovnej slovenčiny shrnul E. Pauliny: *Letmý pohľad na dejiny spisovnej reči slovenskej.*[43] Pri spracúvaní dejín spisovného jazyka na Slovensku treba prizerať aj na pokusy, ktoré sa robily na východnom Slovensku. Ako ukázal B. Bálent[44], v polovici XVIII. stor. chceli povýšiť na spisovný jazyk zemplínske nárečie a tento pokus má svoje vyznievanie až v najnovšom čase.

Práce špeciálne.

J. Vilikovský, *Poznámky o původu tak zvaných „východoslovenských kázání"*[45] vyslovil pochybnosti o východoslovenskom pôvode textov. — Viaceré články vyvolalo nájdenie doteraz najstaršieho známeho slovenského prekladu Písma svätého (kamaldulského).[46] Slovenskí lingvisti sa častejšie vracali k úsiliu bernolákovcov o vytvorenie spisovného jazyka. Pracovnú metódu Bernolákovu a jeho pomer k spisovnému jazyku zhodnotil J. Stanislav v kritickom vydaní spisov Dissertatio a Orthographia: *K jazykovednému dielu Antona Bernoláka.*[47] B. Letz[48] a J. Mihál[49] rozobrali a posúdili s hľadiska vtedajšieho stavu jazykovedy Bernolákove diela Etymologia a Slowár. Účasť bernolákovcov Juraja Fándlyho a Jozefa Ignáca Bajzu na utváraní spisovného jazyka pred Štúrom nie je uspokojivo osvetlená ani po tom, čo o veci písal I. Kotvan.[50] Zmienky o filologických záujmoch a prácach J. Kollára nájdeme v štúdiách A. Mráza[51] a R. Brtáňa.[52] Niekoľko drobnejších

[43] *Jazyka dar,* zredigovali Jozef Štolc a Eugen Pauliny. Bratislava, Osvetové ústredie pri MŠANO, 1943, str. 19—34.

[44] *Prvý pokus o spisovnú slovenčinu* (Literatúra a bibliografia). Turč. Sv. Martin, Matica slovenská, 1944, 25 — [I] ss.

[45] *LhS* II/III, 1945/1946, 95—98.

[46] Porov. aspoň: V. Jankovič, *Verbum* I. 1946/1947, 22—23; E. Pauliny, *Verbum* I, 1946/1947, 272.

[47] Bratislava, Slovenská učená spoločnosť, 1941, 120 — [II] ss.

[48] *SMS* XIX, 1941, 331—335.

[49] *SMS* XIX, 1941, 356—388.

[50] Jurajovi Fándlymu venoval I. Kotvan monografiu *Juraj Fándly (1780—1811),* Trnava, Spolok sv. Vojtecha, 1946, 146 — [VIII] ss + [XV] fot. príl.

[51] *Ruské momenty v diele Jána Kollára* (Štúdia), Lipt. Sv. Mikuláš, Tranoscius, 1946, 71 — [III] ss.

[52] *Vznik, vývin a verzie Kollárovej rozpravy o literárnej vzájomnosti.*

príspevkov sa týka pomeru štúrovských básnikov k spisovnému jazyku (W. Bobek, R. Brtáň, J. Rekem). E. Pauliny, *Glosy k pomeru: bernoláčtina a štúrovčina*[53] posúdil obidve spisovné normy s hľadiska jazykového materiálu a s hľadiska spisovnosti. Okrem už spomenutého (v pozn. 43) populárneho sborníka Jazyka dar a Bartkovho vydania Štúrovho diela Nárečie slovenské, storočnica dnešnej spisovnej slovenčiny sa vo vojnovom roku 1943 oslávila jedine početnými príležitostnými článkami v časopisoch a novinách.

Nárečia.

Pomerne rozsiahle štúdium slovenských nárečí sa vyčerpávalo v opisoch menších nárečových oblastí a v jednotlivých javoch. Vo viacerých prácach sa analyzujú javy hláskoslovné, menej prác je z oblasti tvaroslovia, ojedinelé z lexika a sémantiky. Pritom sa v LS, SMS, SR sústavne uverejňovaly súvislé nárečové texty.

Západoslovenská oblasť: Skúmaly sa nárečia čadčianske (A. Kellner[54]), bánovské (A. Jánošík[55]), myjavské (M. Gálik), podjavorinské (J. Sabršúl), A. Dubay[56] uverejnil jazykovú charakteristiku Kiripolca, L. Šimovič[57] podal obraz paradigmatického tvaroslovia v terchovskom nárečí.

Zo *stredoslovenských* dialektov veľkú pozornosť sústredila najmä gemerčina (Š. Tóbik[58], J. Orlovský-Szabó 5 štúdií v SMS, LS a E). E. Pauliny spracoval jazyk štyroch hornooravských dedín v monografii *Nárečie zátopových osád na hornej Orave.*[59] V sústavnom a pomerne vyčerpávajúcom opise sa aplikujú u nás po prvý raz výsledky štrukturálnej lingvistiky na hláskoslovie a paradigmatické tvaroslovie jedného nárečia. Pretože dialekt týchto hornooravských osád je

Štúdia. (S faksimile, autogramom a 5 prílohami). Lipt. Sv. Mikuláš, Tranoscius, 1942, 134 — [II] ss. + [II] fot. príl.

[53] *K* XV, 1943, 97—103.

[54] *LS* I/II, 1939/1940, 220—220.

[55] *SMS* XIX, 1941, 403—419.

[56] *Sborník Spolku záhorských akademikov II,* Trnava, Bežo, 1942, 431 — [IV] ss. Str. 72—103.

[57] *SMS* XVIII, 1940, 30—40.

[58] *LS* I/II, 1939/1940, 208—219. 1 map. príl. Nemecké resumé.

[59] Turč. Sv. Martin, Matica slovenská, 1947, 127 — [III] ss.

— aj pri niektorých shodných javoch s poľštinou — v hlavných črtách stredoslovenský, podstatná časť výkladov a všeobecných úvah bude oporným bodom pre spracovanie nášho spisovného jazyka.

Pokiaľ ide o *východoslovenskú* oblasť, za charakteristiku nárečí severozápadného Šariša vďačíme A. Kellnerovi.[60] Výskumu spišských nárečí venoval dve štúdie J. Štolc: *Dialektické členenie spišských nárečí*[61] a *Zmeny o > u a ie > i v nárečí spišskom II.*[62] J. Liška sa znovu vyrovnal s otázkou pôvodu východoslovenských nárečí, ktorá je dodnes sporná niektorým poľským lingvistom. V práci *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí* (S mapou izoglos)[63] odmietol Stiebrovu tézu o poľskom pôvode východoslovenských nárečí, aj výklad z rusínskej kolonizácie. Pokúsil sa o objasnenie niektorých jazykových javov na základe podrobného štúdia sotáckych nárečí.

Pravopis.

Ako tomu bolo v prípade ruštiny, poľštiny, bulharčiny, i slovenský pravopis sa vyvíja pod tlakom zjednodušujúcich snáh a práve spoločensko-politické prevraty utvárajú príhodné ovzdušie pre podobné tendencie. Volanie po radikálnej reforme nebolo uspokojené vydaním *Pravidiel slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom.*[64] SR priniesla viaceré články a návrhy na zjednodušenie slovenského pravopisu z pera svojho vtedajšieho redaktora[65] i iných spolupracovníkov[66], ale kompromisné stanovisko, ktoré sa pri poslednej redakcii uplatnilo, neuspokojilo ani hlavného sostavovateľa Pravidiel H. Bartka. Po prevrate r. 1945 otázka reformy nášho pravopisu sa dostala znovu do popredia (Š. Peciar, J. Orlovský, J. Horecký). Tentoraz sa žiada radikálna reforma v podstate v tom rozsahu, ako to už dávnejšie bol navrhol Ľ. Novák. Rezervo-

[60] *Nářečí severozápadního Šariše,* SMS XVI/XVII, 1938/1939, 35—49.
[61] *LS* I/II, 1939/1940, 191—207. 1 map. príl.
[62] *SMS* XVI/XVII, 1938/1939, 50—76. 1 map. príl.
[63] Turč. Sv. Martin, Matica slovenská, 1944, 83 — [II] ss.
[64] Turč. Sv. Martin, Matica slovenská, 1940, 478 — [IV] ss.
[65] H. Bartek, *SR* VII, 1938/1939, 148—167. — *SR* VII, 1938/1939, 129—132.
[66] J. Žigo, J. Škultéty, J. Hrabovský.

vanejšie stanovisko zastáva E. Jóna.[67] Dôkladnejšie sa prepracovala otázka rozdeľovania slov (J. Ružička[68] a J. Orlovský[69]). Za radikálnu reformu sa vyslovil aj Jazykovedný odbor MS, no iniciatíva vychádza zo SAVU.

Kultúra a čistota jazyka.

Postupne sa začína uplatňovať iné hľadisko na jazykovú správnosť, než aké zastávali slovenskí puristi do r. 1938.[70] Menej sa zdôrazňuje „jazyková svojskosť", zlomily sa hroty útokov na „barbarizmy", zato sa viac hľadí na vhodnosť jazykových prostriedkov pre rozličné, i špeciálne účely a vyzdvihuje sa stránka syntaktická. E. Pauliny, *Namiesto úvodu o slovenskom purizme*[71], vyslovuje presvedčenie, že slovenská inteligencia pri pestovaní spisovného jazyka nepotrebuje už autoritatívne vedenie, ale ukazovateľov cesty. Pritom však jazykovedci nevynechávajú príležitosť, aby nepoukázali na nedostatky hovorového jazyka a najmä novinárskeho štýlu, ktorý po poslednej vojne prežíval krízu.

Zvuková stránka jazyka.

Ortoepiou spisovnej slovenčiny sa zaoberal H. Bartek a v informatívnych článkoch Š. Sobolovský. H. Bartek porovnával slovenčinu s češtinou a na základe bohatšieho systému samohlások a dvojhlások a vzhľadom na väčší počet neznelých a „mäkkých" spoluhlások v slovenčine poukazoval na jej väčšiu „ľubozvučnosť".[72] Svoje názory shrnul v diele *Správna výslovnosť slovenská.*[73] Táto príručka slovenskej spisovnej výslovnosti je písaná s normatívneho a puristického stanoviska, a hoci sú tu mnohé zaujímavé pozorovania (a okrem toho ide

---

[67] *SR* XII, 1946, 46—57, 103—113.

[68] *Rozdeľovanie slov v slovenčine,* SR XII, 1946, 224—239.

[69] *SR* XII, 1946, 42—45.

[70] Prácu jednotlivých puristov štatisticky zachytil L. M. Jánsky, *Slovenský jazykový purizmus vo svetle štatistiky* (K I.—VII. ročníku Slovenskej reči), LS I/II, 1939/1940, 262—271.

[71] *SAT* I, 1947, 1—3.

[72] *Ľubozvučnosť slovenčiny,* SJ I, 1940, 20—25, 53—59, 112—115, 141—147, 217—223, 291—297.

[73] Bratislava, J. Horáček, 1944, 316 — [V] ss.

o prvé dielo svojho druhu), výsledky ako celok nemožno pokladať za záväzné.

V odbore *fonetiky* sa pracuje nesystematicky. Fonetické články Š. Sobolovského majú praktickejšie zameranie. J. Sabršúl venoval experimentálne fonetickú štúdiu kvantite podjavorinského nárečia.[74]

A. Jánošík študuje sústavne slovenskú *kvantitu*. Vo viacerých ročníkoch SR uverejňoval články o kvantite slovenských podstatných mien, prídavných mien, zámen, slovies, cudzích slov. O slovenskom *prízvuku* písal Š. Buc a F. Hoffmann. Pri vysvetľovaní vkladných hlások (*-á-, -ie-, -i-*) dostal sa Š. Peciar do polemiky s J. Orlovským. Medzi vážne problémy slovenského synchronického hláskoslovia patrí tzv. *rytmický zákon* (v dvoch bezprostredne nasledujúcich slabikách môžu byť najviac tri móry) a jeho narušanie. Otázka sa dá riešiť len so zreteľom k celkovej prozodickej štruktúre spisovnej slovenčiny. Oproti doterajšiemu názoru, že spisovná slovenčina je mórový jazyk, vysvetľuje Š. Peciar *(Slovenská kvantita a rytmický zákon)*[75] možnosť výskytu dlhej slabiky po dvojhláske prehodnotením kvantitatívneho mórového systému v systém slabičný. A s tohto stanoviska môžeme odlišne hodnotiť samohláskové skupiny v cudzích slovách: *O fonologickom hodnotení samohláskových skupín v cudzích slovách.*[76] V doteraz nedokončenej debate vyslovil V. Blanár nesúhlas s Peciarovým výkladom. Okrem toho osvetľoval Š. Peciar viaceré otázky slovenského fonematického systému vo svojich fonologických štúdiách.[77]

Gramatika.

Možno zaznamenať ďalšie sbieranie a triedenie materiálu. Synchronické spracúvanie gramatiky s funkčno-štrukturálneho hľadiska, i keď je len v začiatkoch, značí nový pohľad na tradične vysvetľované jazykové fakty. Zčasti to už badáme pri J. Orlovského a L. Aranyovej *Gramatike jazyka slo-*

[74] *LS* I/II, 1939/1940, 230—236.

[75] *SR* XII, 1946, 137—152, 217—224.

[76] *SR* XIII, 1947, 72—86.

[77] *SR* IX, 1941/1942, 33—41. — *SR* IX, 1941/1942, 141—142. — *SR* X, 1942/1943, 270—281. — *SR* X, 1942—1943, 197—214.

venského.[78] Kniha, schválená ako príručka pre stredné a odborné školy, obsahuje viaceré kapitoly, ktoré sa dostávajú po prvý raz do učebnice, pokiaľ ide o spracovanú látku a použitú metódu. Pre nižšie triedy stredných škôl napísal dve učebnice J. Mihál.[79] — B. Letz vydal súborne svoje štúdie o slovenskom kmeňoslovní v *Kmeňoslovných úvahách.*[80] Z drobnejších kmeňoslovných príspevkov treba spomenúť článok J. Horeckého, *Mená činiteľského významu*[81], kde sa autor neuspokojuje s určením odvodzovacích morfém, príznačných pre nomina agentis, ale zisťuje tiež ich produktívnosť a schopnosť tvoriť ďalšie derivácie. Početné rozpravy sa týkajú významovej a syntaktickej platnosti jednotlivých čiastok reči. Bohatý materiál shrnul a roztriedil J. Chripko v monografickom spracovaní slovenských interjekcií.[82] Závažným prínosom pre synchronický výskum spisovnej slovenčiny je E. Paulinyho lexikálno-syntaktická štúdia *Štruktúra slovenského slovesa*[83], v ktorej autor skúmal štruktúru vetných a determinatívnych syntagiem pri predikáte aktívnych i zvratných slovies. Celkove len malá pozornosť sa venovala skladbe (J. Mihál[84]). Systematickejšie štúdium v tejto oblasti si vzal do svojho programu v r. 1947/1948 Bratislavský lingvistický krúžok.

Slovník.

Bádanie v oblasti slovenského lexika pokračovalo úvahami etymologickými (V. Polák[85], Š. Peciar[86], E. Jóna[87]), sémantickými a frazeologickými (J. Rakovský, S. Mazúr, Vl. Uhlár, M. Vančo a iní). Okrem toho SR pravidelne

[78] Bratislava, J. Orlovský, 1946, 252 — [IX] ss.

[79] *Slovenská gramatika s cvičeniami pre I. a II. tr. slovenských gymnázií,* Bratislava, Štátne nakladateľstvo, 1943, 300 — [IV] ss. — *Slovenská gramatika s cvičeniami pre III. a IV. tr. slovenských stredných škôl,* Bratislava, Štátne nakladateľstvo, 1947, 259 ss.

[80] Turč. Sv. Martin, Matica slovenská, 1943, 256 — [II] ss.

[81] *SAT* I, 1947, 80—87.

[82] Články vychádzaly na pokračovanie od VIII. do XII. roč. SR.

[83] Bratislava, SAVU, 1943, 112 — [II] ss.

[84] *SR* VII, 1938/1939, 12—18, 88—96.

[85] *SR* XIII, 1947, 44—51. — *SR* XIII, 1947, 172—177. — *SR* IX, 1941/1942, 97—102.

[86] *SR* IX, 1941/1942, 196—202, *SR* X, 1942/1943, 43—49.

[87] *SR* IX, 1941/1942, 3—8, *SR* VII, 1938/1939, 226—233.

prinášala príspevky k slovenskému slovníku a frazeologii, písané s puristického stanoviska (ktorá z používaných foriem je vhodná pre spisovnú normu, alebo ako treba nahradiť slovo, ktoré je cudzím prínosom v slovenskom lexiku). Treba dodať, že odporúčané výrazy sa zväčša v spisovnom jazyku vžily.

Potešujúci je vzrast prác, týkajúcich sa odbornej terminologie. Z teoretických príspevkov dajú sa síce uviesť len J. Horeckého *Poznámky k tvoreniu odbornej terminologie*[88], zato praktických príspevkov a návrhov je pomerne mnoho. Najdôkladnejšie sa prepracováva právna terminologia, najmä systematickým úsilím J. V. Ormisa[89], J. Fundárka[90] a iných. Prácu základného významu pri tvorení telovedného názvoslovia vykonal J. Ledényi[91], prírodopisné názvoslovie spracúvajú O. Ferianc[92], J. Brižický[93], J. Futák, I. Zmoray.

Osobné a miestne mená.

Onomastika zaznamenala veľký rozmach zásluhou prenikavého štúdia J. Stanislava, ktorý zainteresoval o túto disciplínu aj mladých pracovníkov. Dvojsväzkové dielo J. Stanislava *Slovenský juh v stredoveku,* kde sa na základe neobyčajne rozsiahleho miestopisného materiálu rozoberá osídlenie dunajskej kotliny v stredoveku a ktoré má základný význam pre slovenské kultúrne i jazykové dejiny, vyjde práve v tomto čase. Autor uverejnil z neho doteraz niekoľko úryvkov, týkajúcich sa južného okolia Košíc v stredoveku, okolia Nitry, starej slovenskosti Žitného ostrova a strednej časti južného Slovenska.[94]

---

[88] *SR* XIII, 1947, 65—72.

[89] *LS* I/II, 1939/1940, 272—285, *SR* VIII, 1940/1941, 1—5 a mnohé iné články v SR.

[90] Napr. *Právny obzor* XXII, 1939, 205—211; *SR* VIII, 1940/1941, 45—48, 76—78.

[91] *Slovenské telovedné názvoslovie,* SJ I, 1940, 85—91, 132—137, 203—211. Vo svojich *Pitevných cvičeniach z topografickej anatomie* I/III používa názvy, ktoré bol ustálil pre slovenský spisovný jazyk.

[92] *Slovenské ornitologické názvoslovie,* Turč. Sv. Martin, Matica slovenská, 1942, 244 — [II] ss. — *Slovenské názvoslovie rýb Československej republiky a susediacich krajov.* Prírodovedný sborník II, 1947, 65—152.

[93] *Dendrologická nomenklatúra slovenskej flóry,* Turč. Sv. Martin, Matica slovenská, 1943, 39 — [II] ss.

[94] *K južnej a východnej hranici slovenského osídlenia v stredoveku*

J. Stanislav okrem toho pravidelne uverejňoval v SR etymologie slovenských miestnych názvov. Etymologickými štúdiami prispeli do SR tiež V. Polák, A. Jánošík, S. Mazúr, J. Martinka a iní. Praktické články o poslovenčovaní miestopisných názvov na Slovensku boly podopreté teoretickými úvahami J. Stanislava a Br. Varsika. Pri výklade osobných mien sa obmedzil J. Stanislav na najstaršie obdobie našich dejín (*Pribinovi veľmoži, Slovanské mená v Cividalskom evanjeliári*[95]). Na základe zápisov v listinách doby arpádovskej rekonštruoval H. Bartek „starodávne osobné mená slovenské".[96]

Iné ciele sleduje vo svojich štúdiách V. Blanár.[97] Hľadí na vlastné mená ako na svojráznu oblasť jazykového pomenovania a lingvistickou analýzou (aplikujúc na slovenský onomastický materiál po prvý raz celostné jazykovedné hľadiská) zisťuje v pomere k intelektuálnej oblasti osobitné hláskoslovné, kmeňoslovné a tvaroslovné princípy tvorenia. Takto „lingvisticky orientovaná onomastika" predstavuje súčasť synchronickej a diachronickej charakteristiky jazyka.

Básnický jazyk.

I tu sa prejavily výsledky novej literárnovednej metodologie. V štúdii *Problém vývinovej periodizácie slovenskej literatúry* (Niekoľko teoretických poznámok)[98] načrtol M. Bakoš periodizáciu slovenskej literatúry na základe štrukturálnej slohovej typologie. Prvou prácou svojho druhu u nás je M. Bakošov *Vývin slovenského verša*.[99] Analýzou rytmickej štruktúry slovenských veršov od Štúrovho obdobia dodnes M. Bakoš ukazuje, ako rozlične riešili slovenskí básnici problém veršovania.

(Príspevok k poznaniu pôvodných slovenských sídel), Bratislava, Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1944, 51 — [I] ss. a viaceré štúdie v I. a II. ročníku časopisu *Náš národ*.

[95] *LS* I/II, 1939/1940, 118—150. Nemecké resumé. — *Náš národ* II, 1944, 89—96.

[96] *SJ* I, 1940, 67—72, 115—117, 148—150, 227—229.

[97] Porov napr. *K jazykovej výstavbe slovenských rodinných mien*, JS I/II, 1946/1947, 26—38. — *Skloňovanie cudzích rodinných mien v spisovnej slovenčine*, SAT I, 1947, 70—80.

[98] Trnava, Fr. Urbánek, 1944, 30 — II ss. + [III] obr. príl.

[99] Turč. Sv. Martin, Matica slovenská, 1939, 141 — [I] ss.

Hlavnú časť diela tvorí charakteristika štruktúry verša štúrovského a hviezdoslavovského. — Parciálnymi otázkami slovenského verša sa zaoberali: J. Brezina, V. Kochol, Š. Buc, J. Sliačan. Pokiaľ ide o jednotlivé literárne obdobia, najväčšiu pozornosť sústredili básnici (a diela) barokoví (A. Mráz[100], R. Brtáň), štúrovci a z nich najmä Janko Kráľ (R. Brtáň, M. Pišút, J. Brezina, M. Považan) a Andrej Sládkovič (V. Kochol[101], J. Brezina, R. Brtáň); z poštúrovského obdobia venoval A. Mráz monografiu Andrejovi Sytnianskemu[102], J. Sedlák Tichomírovi Milkinovi[103], o Hviezdoslavovej tvorbe písal A. Kostolný[104], o rozbor a zhodnotenie Hájnikovej ženy sa pokúsil St. Mečiar.[105] Výsledky štrukturálneho bádania využil J. Brezina vo svojej literárnohistorickej monografii *Ivan Krasko*[106] a Vl. Reisel v diele *Poézia Laca Novomeského* (Rozbor básnickej štruktúry).[107] Po tradičných literárnohistorických prácach Brezinova a Reislova monografia znamenajú u nás krok dopredu vo vedeckom interpretovaní básnického diela. No v týchto monografiách sa vyčerpáva analýza básnického jazyka zisťovaním rytmických zložiek diela, preto zasluhujú pozornosť niekoľké štúdie V. Kochola[108], kde sa štrukturálny výskum rozširuje aj na oblasť sémantiky. — Z modernej poézie sa vykladal s rozličných hľadísk slovenský nadrealizmus (M. Bakoš, J. K.-Šmálov,

---

[100] *Gavlovičova škola kresťanská* (Príspevok k slovenskému literárnemu baroku), Bratislava, Slovenská učená spoločnosť, 1940, 60 ss.

[101] *Dnešná problematika Maríny* (str. 159—181) v jubilejnom vydaní: Andrej Sládkovič, *Marína*. Faksimile pôvodného vydania. K storočnici prvého vydania vydala Slovenská akadémia vied a umení v Bratislave so štúdiami Dr. Viktora Kochola a Dr. Jána Mišianika za redakcie Dr. Viktora Kochola. Bratislava, SAVU, 1946, 195 — (II) ss.

[102] *Andrej Sytniansky v slovenskej literatúre sedemdesiatych rokov XIX. storočia,* Turč. Sv. Martin, Matica slovenská, 1945, 115 — [I] ss.

[103] *Literárne dielo Tichomíra Milkina* (Literárnohistorická štúdia), Trnava, Spolok sv. Vojtecha, 1941, 165 — [I] ss.

[104] Bratislava, Universum, 1939, 245 — [III] ss. + [I] obr. príl.

[105] *Hviezdoslavova Hájnikova žena,* Turč. Sv. Martin, Matica slovenská, 1939, 228 — (II) ss.

[106] Bratislava, SAVU, 1946, 184 — [II] ss.

[107] Bratislava, SAVU, 1946, 155 — [I] ss.

[108] *Integrácia smyslu v poézii Laca Novomeského,* LhS II/III, 1945/1946, 17—47. — *Dnešná problematika Maríny* (pozn. 101).

J. Brezina, M. Považan, J. Felix, V. Mihálik). — Omnoho menej interpretov má slovenská próza. Pomer tematickej výstavby umeleckého diela a príslušného jazykového vyjadrenia si všíma vo viacerých rozpravách v SJ a LhS E. Paulíny. Štýl Vlčkových Dejín literatúry slovenskej rozobral v podrobnej štúdii Fr. Miko.[109] Z najmladšej generácie sa zaoberá problematikou slovenskej prózy St. Šmatlák.[110] — Do tohto okruhu otázok patria úvahy, týkajúce sa prekladania básnického diela (A. V. Isačenko[111], J. Lenko, J. Felix, J. Komorovský). — S problematikou slovenského divadla, divadelnosti a dramatického textu sa vyrovnávali P. Karvaš[112] (so zameraním na teoretické otázky) a Z. Rampák[113] (so zameraním na dejiny slovenskej drámy a divadelnej kultúry).

Soznam skratiek:

JS Jazykovedný sborník (Turč. Sv. Martin)
E Elán (Bratislava)
K Kultúra (Trnava)
Kl Karpatenland (Kežmarok)
LhS Literárnohistorický sborník (Tuč. Sv. Martin)
LHS Litteraria Historica Slovaca (Bratislava)
LS Linguistica Slovaca (Bratislava)
SAT Slovo a tvar (Bratislava)
SJ Slovenský jazyk (Turč. Sv. Martin)
SMS Sborník Matice slovenskej (Turč. Sv. Martin)
SP Slovenské pohľady (Turč. Sv. Martin)
SR Slovenská reč (Turč. Sv. Martin)
MS Matica slovenská
SAVU Slovenská akadémia vied a umení.

---

[109] *JS* I/II, 1946/1947, 38—61.

[110] *Príspevok k štýlu slovenského literárneho realizmu,* SAT I, 1947, 14—21.

[111] *LHS* I/II, 1946/1947, 148—163.

[112] *SAT* I, 1947, 106—114; *SP* LXVIII, 1947, 616—626.

[113] Porov. aspoň *K charakteru štúrovskej drámy,* Turč. Sv. Martin, Matica slovenská, 1947, 22 — [II] ss. — *LhS* I, 1944, 65—75.

Zmena s > š v skupinách sl, st, sk, sm a sp*

ANTON JÁNOŠÍK

Zmena začiatočnej skupiny *sm-* > *šm-*.

Diferenciáciou významu dá sa vysvetliť zmena spoluhlásky *s-* > *š-* začiatočnej skupiny *sm-* > *šm-* pri slovese *šmýkať* oproti cirkevnoslovanskému tvaru *smykati* a čes. spis. *smýkati,* ako aj slovenskému prvotnému *smýkať*.[1] Týmto aj zo slovenčiny možno doložiť dvojicu tvarov *šmýkať/smýkať*, pre ktorú máme doklady zo západných slovenských nárečí ako aj z okraja turčianskeho nárečia. Z nich slovesný tvar *šmýkať* je všeobecný a vyskytuje sa častejšie vo zvratnej forme *šmýkať sa;* vyjadruje pohyb na voľačom klzkom: Nohy *šmýkajú sa* mi po mokrej pôde (Jes. II, 37), Tu *sa* ona [voda] *šmýka* po balvanoch vápenca (Kuk. XII, 14) ap.

Spolu so slovesom *šmýkať* je zmenená začiatočná skupina aj v tvare *šmyknúť,* ktorý okrem pohybu po voľačom klzkom označuje sám osebe aj prudký pohyb; významom mu najlepšie zodpovedá sloveso *šibnúť:* medzi kameňím *šmykne* jašterica a šibne zaraz pod kameň (Kuk. IV[1], 178), brvná, klady dopratali / a *šmykli* novým podvalom (Hviezd. I, 21), Od hanby *šmykol* pod bránu (Ondrej., Zbojn. mladosť 114) ap.

Podobne skupina *šm-* je aj pri deverbatíve *šmyk*. Vyjadruje činnosť slovesa *šmýkať;* vlastne zodpovedá svojím významom slovesnému podstatnému menu *šmýkanie:* Janko dovliekol *šmykom* na suchej ratolesti mnoho raždia (Vaj. I, 216).[2] Znamená aj konkrétnu vec, urobenú z haluzia, na sväzanie horského sena šmýkaním s horských strání do doliny, prípadne aj raždia.[3] *Šmykom* sa tiež označuje sama cesta, vyrobená šmýkaním: Vystupovali rúbaniskom po chodníčku i *šmykom* (Ondrejov, Zbojn.

---

* Dokončenie štúdie zo *Slovenskej reči* XIII, 273 a n.

[1] Josef Holub, l. c. 262.

[2] Tvar *šmyk* je chybne chápaný na tomto doklade v SR XII, 286.

[3] Margita Krileková. žiačka I. OA v T. Sv. M., rodáčka z Horného Štepanova, vysvetľuje tvar *šmyk* jeho upotrebením: Na haluzechvoje z ihličnatých stromov nakladie sa seno alebo zbožie a na chvojach sa to sťahuje do humien. Iný doklad zo škol. úlohy (šk. r. 1946/47) Angely Grygny (Belá-Turiec): Horko-ťažko sme sa dostali na kopec. Sťahujeme „ražné" sená; a nakydáme ich na *šmyky* a nesieme sa dolu úbočím po zamrznutom snehu.

mladosť 180). Vyskytuje sa aj tvar *šmykadlo* a *šmykovišče*.[4]

Tvar *šmyk* býva aj vo funkcii citoslovca, ktorým sa naznačuje prudký pohyb po voľačom klzkom, alebo prudký pohyb sám osebe[5]: Odrezal si kúsok stehna z pečenej husaciny a *šmyk* ho do seba (úzus), Tu Janko schytí nôž a *šmyk* odrezal prasaťu nôžku (Dobš., Pov. IX[2], 122), *šmyk* pod plachtu do koša (Laskomerský, Starý zaľúb. 5).

Tvary základných slovies *šmýkať, šmyknúť* prechodia aj do zložení, napríklad *prešmýkať sa, prešmyknúť sa, sošmyknúť sa, vyšmyknúť sa, ušmyknúť sa, ošmyknúť, sošmykovať sa, prešmykovať* a iných s príslušným významom: pustil sa dolu na štít kostola tisovského, *prešmýkal sa* štítom (Botto, Životopis Štefana Marka Daxnera 16), odchýlil ich [dvere] trochu a *prešmykol sa* do pitvora (Kuk. X, 142), Zúrivé zviera ... *sošmyklo sa* a padlo do vody (Ondrejov, Zbojn. mladosť 47), Zuzka, napnúc všetky sily, *vyšmykla sa* im z rúk (Timrava III, 195), Nohy predkľakujú, leci-kedy i *ušmyknú sa* do sypkého snehu (Kuk. III, 195), Žofka odtrhla byľ z vysokej žitnačky a *ošmykla* z nej napochytre riasu (Kuk. XII, 68), [Chlapci] *sošmykujú sa* s koní (Vaj. I, 129), jeho rozumček i teraz tak nevšímave *prešmykuje* ponad všedné veci (Šolt. III, 263) ap.

V slovenských západných nárečiach od základu *šmyk-* pochodí prídavné meno *šmykľavý*, ktoré svojím pôvodom ukazuje na deverbatívum od slovesa *šmýkať*. Od neho ďalej je odvodené podstatné meno *šmykľavosť*, ktoré má Vajanský ako synonymum stredoslovenského tvaru *klzkosť:* Je to u vás zúfalá *šmykľavosť*, klzkosť občianskeho i prosto ľudského postavenia! (XI, 124).

Iný západoslovenský tvar je *šmýkľavica* ‚klzka': Tu je dlhá *šmýkľavica*. Deti, poďte sa šmýkať! (úzus).

Oslabený praslovanský stupeň *smъk-* máme v tvare *šmeknúť*

---

[4] Vlastne *šmyk* je cesta pre soťaté drevá stromov, brvná a vedie z rúbaniska až do najbližšej doliny. Tvar *šmykadlo* je známe v Liptove (Gombáš) a „označuje cestičku, čo ťahajú šmyk (na haluzi nakladané seno) po nej" (ústne Ján Hrončo, žiak II.a OA v T. Sv. M.). V Belej pri Varíne poznajú ľudový odborný termín *šmykovišče*, ktorým gazdovia spúšťajú drevo na *výhoňišče* (ústne Adam Laščiak).

[5] Porov. SR XII, 286.

sa vo význame ‚padnúť naraz'[6] a v zložení *ošmeknúť* s významom ‚oklamať': „Ale... každý líšiak [!] mieni *ošmeknúť* práve toho, ktorému sa najviac líška" (Blaho, Slabí a mocní 132). Od neho ako deverbatívum pochodí tvar *ošmek* s hanlivým významom: Poľuša... ty *ošmek* naničhodný (Urbánek II, 35).

Forma *smýkať* z dvojice významovo diferencovaných tvarov *šmýkať/smýkať* tiež označuje prudký pohyb, lenže na rozdiel od tvaru *šmýkať* nie na voľačom klzkom, *šmykľavom*.[7] Významový rozdiel dá sa vycítiť na spojeniach: Deti *sa šmýkaly* po ľade (úzus) a Kravy ho *smýkaly* po ceste (úzus); ináč dá sa povedať: Kravy ho povláčily po ceste. Taký istý význam je aj v spojení *smýkať drevo*, to jest ‚ťahať za sebou, šúchať po zemi, *sťahovať*'. Sloveso *smýkať* sa používa aj vo význame ‚bystro preskakovať, blúdiť, behať': *Smýkaš* ani jeleň.[8]

Tak isto zloženina *vysmýkať* má prenesený význam ‚vyvláčiť, povyvláčať po jednom, povyťahovať' vo vete: Chlapci mi *vysmýkali* všetky jabĺčka z komory.[9]

Základný tvar slovesa *smyknúť* vykazuje prudký pohyb a tak aj v zložení *presmyknúť, sosmyknúť:* S halúzky listy *sosmykneme* (prstami po nej).[10]

Spolu s tvarom *smýkať* sa zjavuje aj deverbatívum *smyk*. Je to sväzok haluzí, používaný miesto váľka a brány. Ťahá sa po zoranej zemi, aby sa hrudky drobily. Na označenie tejto činnosti sa utvoril slovesný tvar *smykovať*.[11] Morfologicky

[6] Doklad z Bojnej (in litt. Ján Krajčík).

[7] Uvedený významový rozdiel medzi *šmýkať* a *smýkať* zo Skalice mi dokladá Alfonz Zauner. Tvar *smýkať* poznajú v Ilave (ústne František Kalina) a na okolí: Horná Poruba (in litt. Ľudovít Meliš-Čuga). Aj na okolí Žiliny: Bytčianska Lehota (ústne Eduard Šoška). V Opatovej pri Trenčíne je význam *sťahovať:* V zime budú drevo v horách *smýkať* (in litt. Milan Harinek).

[8] Doklad od Handlovej (in litt. Milan Lavrinec).

[9] Doklad z okolia Ilavy (in litt. Ľudovít Meliš-Čuga).

[10] Tvar *smyknúť* vo význame ‚prudko skočiť s jedného miesta na druhé' vyskytuje sa v doklade z okolia Žiliny (Bytčianska Lehota): Mačka *smykne* za myšou (ústne Eduard Šoška); sloveso *presmyknúť* je známe v spojení *presmyknúť potok* (ústne od ženy, Bánovce); *sosmyknúť* znamená ‚skočiť shora nadol, urobiť prudký pohyb, prípadne po niečom' (in litt. Milan Lavrinec).

[11] Tvar *smyk* s uvedeným vysvetlením, ako aj slovesný tvar *smy-*

s ním súvisí aj slovesný tvar *presmykovať*.[12] Od tohto základu pochodí ako deverbatívum aj tvar *priesmyk*, používaný za odborný zemepisný termín.

Je známe aj priezvisko *Smyk, Smik* (ev. farár v Hornom Jasene v Turci).

Aj tu pri praslovanskom základe *smyk-* sa zjednodušuje skupina *sm-* zánikom začiatočného *s-* podobne, ako sme to už videli pri skupine *sk-* v prípade *kôra, kriepiť* (spis. *škriepiť*). Takto vzniká interjekcia *myk*, ktorá vo vetnej platnosti vyjadruje ‚prudký pohyb trhnutím': Odrazu kone *myk* a babka spadla s voza (úzus).

Interjekcionálny základ *myk* s krátkou kvantitou prechodí aj do slovesa *mykať*, ktoré bolo sekundárne utvorené príponou *-ať*: Len tak *mykalo* od zlosti susedami, že sa opováži takú pesničku vypovedať (Taj. I, 48), prechodil izbou, *mykajúc* sem i ta čiapkou (Kuk. VII, 96) ap.

Rozličnými predponami sa od *myk-* utvorily složeniny *pomykať, omykať, omykať sa, umykať sa, vymykať* a podobne. Príklad zo spisby: *Pomykala* plecom (Kuk. XX, 12), starosť veliká, / hľa *omyká!* (Hviez. IX, 81), *Omykal sa*, čo to asi tretí raz s ním bude, ani nezaspal (Dobš., Pov. IV, 103).

Sem ešte ako ďalšiu složeninu základu *mykať* s krátkou kvantitou korennej samohlásky príde zaradiť aj tvar *zmykať*, písaný aj *smykať*. V takomto prípade začiatočná spoluhláska *s-* nie je časťou prvej skupiny *sm-* ako pri tvare *smýkať*, ale zjavná predpona perfektívnych slovies, tvorených predponou *z-*.[13] Zato správne prichodí písať *zmykať*, a nie *smykať* aj v doklade u Tajovského: Pred guľkami s povrchu zeme vše ho museli však *smykať*, skrývať do zákopy (IX, 33) na taký istý spôsob, ako je v jeho iných dokladoch: ženu *zmykal*, že zatíchla (VI, 73), zo sna *zmykal* ma sekretár (X, 112). Tento spôsob písania *zmykať* s predponou *z-* bez kolísania jednotne možno pozorovať napríklad u Hviezdoslava a Rázusa: Peter *zmykal sa* (Hv. III, 402), len lakťom *zmykal*, zmrmlal popod nos (III, 360), zaryje

kovať sa nachodí v okolí Trnavy (Farkašín) (ústne Fraňo Štefunko). Tak isto vo Verešvári pri Piešťanoch (Jozef Ješko, l. c. 44).

[12] Iteratívny tvar na *-ovať* počul som v termíne: *presmykovať drevo*, t. j. preťahovať (ústne od chlapa z ľudu od Trenčína).

[13] Jozef Škultéty, *SR* VII, 210, 212.

si hlavu do ramien na vrchnáku a *zmyká* ním, kŕčovite *zmyká* (Ráz., Maroško[2] 175) ap.

Podľa tohto významu základného slovesa *mykať* predpona *z-* patrí aj v perfektívnom tvare slovesa *zmyknúť*, a nie „smyknúť", ako nachodíme u Hronského: podraziť nohy, *smyknúť* ho na dno (Hronský, Podpol. rozprávky 130), *smykne* ju s kameňa (154). Aj v Krupine, zkade je rodák spisovateľ Hronský, je úzus *zmykať*, *zmyknúť* vo význame ‚striasť'.[14]

Na pôvodnú začiatočnú skupinu *sm-* pri podstatnom mene *šmuha/šmúha* ‚škvrna, fľak' poukazuje slovinský obdobný tvar *smúga*[15] a domáci variant koreňa *smah-*, ktorý máme v slovese *smažiť*.[16] Okrem turčianskeho nárečia[17] nachodíme ho aj v slovenskej spisbe: biela dlhá jeho [psa] srsť s čiernymi [!] *šmuhami* (Šolt., Sedemdesiat 17), „V tom človeku je azda to zlé, čo sa tam rozlialo na čierno z toho okna," naráža Mišovic na *smúhu* (Ráz., Svety I, 55), Po izbách chodí nespokojný... pavučín *šmuhy* nad obrazom (Vaj. VII, 106), Ajhľa, kameň odvalený!... I to čisté prestieradlo / s nôh ľalijných priamo padlo; / letí bez obtiaže rúcha, *šmúhy*, prachu (Hv. II, 50) ap.

Zmena začiatočnej skupiny *sp-* > *šp-*.

Český spisovný tvar *spára* má sekundárnu začiatočnú skupinu *sp-*[18] a jemu odpovedá obmenený slovenský tvar *špára* ‚diera, škára': Sú hlinené [kachle], biele, nikde nevidno *špáry*, ani začadeného pásu (Kuk. VI, 226), na chlievci bolo dosť *špár* a pri každej *špáre* kväčali sme dvaja (Hron., Tomčíkovci 44) ap. Azda k nemu patrí aj sloveso *špárať* ‚končitým pichať, štúrať do špáry' : Mician *špáral* svoje husté, biele zuby trávovým steblom Vaj. XIV, 128), po jedení vidličkou *sa nešpára* medzi zubmi (Alexy, Už je chlap 124) ap.

---

[14] Ústne Oľga Murančanová, úradníčka MS, rodáčka z tohto kraja, s dokladom: *Zmykala* ho tá elektrina (úzus).

[15] Wolf-Pleteršnik, l. c. 524.

[16] Jozef Holub, l. c. 260: František Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Viedeň, 1886, str. 309b.

[17] SR X, 350.

[18] Alexander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927, str. 552: Holub, l. c. 265 (stč. *čpár)*; Stanislav, l. c.

Od slovesa *špárať* pochodí aj *šparák:* Z vrecka mu visely cafrangy dohánového žačkova s veľkým žltým *šparákom* (Vaj. XI, III). Odtiaľto zaiste pochodí priezvisko *Šparec.*[19]

V slovenčine máme rozštiepenie praslovanského základu *spor-* zmenou prvotného začiatočného *s-* > *š-* pri slovesných tvaroch *sporiť* a *šporovať.*

Prvotný význam slovesa *sporiť* ‚množiť sa, rozmnožovať sa, pribývať, pribúdať, rásť zo seba' sa plne odráža v tvare prídavného mena *sporý* a podstatného mena *sporina.* Patria dovedna do tej istej etymologickej skupiny a tvoria okruh slov s jednakým významom. Pre starodávnosť koreňa *spor-* hodno pripomenúť, že sa zachováva aj v maďarskom tvare prídavného mena *szapora,* prevzatého zo slovenského, prípadne iného slovanského ženského tvaru prídavného mena *spora/sporá* s pôvodným významom, ktorý je aj v maďarskom slovese *szaporodni.*

Dnes slovesný tvar *sporiť* so svojím prvotným významom *sa tratí, u mladšieho pokolenia je už takmer zabudnutý, neznámy.* Doklady naň máme len od staršieho pokolenia v slovenskej spisbe: „Anna ... trpím dosť i bez toho a ty tak *sporíš* žiaľ môj i zarmucuješ ma ..." (Vans. III, 93), „... Ja som muž tvrdý, nepohlivý, neznajúci slová *sporiť;* ale v srdci mojom, ach v srdci mojom hlboko, hlboko horí oheň za vás Annuľka!" (Kalinč., Pov. II, 28), i odtíska ju od seba. Nech príde pani a vidí, že sa šitie *nesporí!* (Tim. V, 131) ap.

Prvotné sloveso *sporiť* so svojím starodávnym významom ‚pribývať, rásť zo seba, namnožiť sa a gazdovať' býva v složeninách *prisporiť, prisporiť sa:* Vaše slovo a strádoba *prisporí* národu povedomých, dobrovoľných robotníkov (Kuk. XXII, 225), to vážnosti *neprisporilo* (Šolt. IV, 74), Pane, *prispor* nám viery (Janoška II, 134), Palčík ... Tráp sa, gazduj, *prispor* niečo, to všetko bude tvoje (Taj. VIII, 187), O rok ... *prisporil* sa jeden synček a dali mu meno Matej (Dobš., Pov. IX, 53) ap.

Sloveso *prisporiť* v spojitosti s pohybom dostáva význam ‚ponáhľať sa, pohnúť, popoháňať': Hostia sa rozchodia — nepríjemná príhoda to *prisporí* (Ráz., Júlia II, 77), Kone zaraz *prisporily,* ba daly sa do ozajstného behu (Kuk. XXV, 18), *Pri-*

[19] Priezvisko *Šparec* je známe v Krpeľanoch. Svojím tvarom sa zaraďuje medzi deverbatíva typu *strelec—strieľať, spevec—spievať.*

sporila kroky, ako by tam mala nájsť vysvobodenie (Kuk. XVIII, 151) ap.

Základné sloveso *sporiť* býva aj v složeninách *nasporiť* a *usporiť*. Složeninu *nasporiť* zachytil so starým významom ‚nadobudnúť, nagazdovať' Tajovský: Jano... Majetku som ti *nasporil*, dlžoby nemáš (VII, 143). Teraz je známa len z archaického spojenia, užívaného na spôsob pozdravenia obyčajne pri dojení kravy a miesení chleba: *Naspor, Pán Boh!* alebo *Pán Boh, naspor!* Ním sa vyprosuje od Boha požehnanie pri gazdovskej práci.[20] Pri složenine *usporiť* ukazuje sa opačný význam základného slovesa *sporiť*, t. j. ‚odbúdanie, umenšovanie', nakoľko tu predpona *u-* zachováva svoj prvotný význam odlučovania, odoberania: Strážnik: *Usporte* námah, práve prichodí (Shakespeare-Roy, Komédia omylov 55), „Ja prosím... *uspor* mi ruky, choď, choď sám, vyhovor ma chorobou..." (Vaj. III, 237), „Chcela vám *usporiť* žiaľ. Nechcela, aby ste videli jej muky a posledný boj..." (Kuk. VI, 50), Strach, ktorý on *usporil* Adamovi, precítil on sám (Jégé, Šangala 132), „Pane, *usporte* si takých rečí; viete, kde ste?" rozhorlila sa (Matúška, Sobrané spisy 136) ap.

Prvotný význam nadobúdania, pribúdania, rasteniä zo seba, najlepšie vidieť na adjektívnom tvare *sporý*, ktorý sa doteraz v živom jazyku udržuje hojne vo spojení *sporá muka*. V Turci je známe aj v spojení *sporô jedlo* ‚sýte jedlo' (ústne Dr. Miloš Vančo). Staršie gazdiné ešte aj dnes chvália si múku po svojom, že je sporá, keď sa z nej napečie, t. j. vydá hodne sýteho chleba.[21] **Má mocného konkurenta v knižnom slove *výdatný* vplyvom českej terminologie.**

Hojne dokladov na adjektívum *sporý* okrem živej reči nachodíme aj v spisbe: „Čo ťa čert vezme, Ďuro... pred Jánom

[20] Z rodného kraja (Bánovce) poznám prvé spojenie v nárečovej výslovnosti: *Naspor, Pámbo!* V P. Bystrici pozdravenie: *Naspor, Pán Boh* upotrebujú aj pri siatí asi vo význame *‚Požehnaj, Pán Boh'* (in litt. Imrich Lečko, učiteľ). Vo Veľkom Rovnom aj pri mútení pozdravujú: *Bože, naspor!* (in litt. Jozef Korňan). V Ilave a na okolí pri obdarení sa poďakuje: *Pán Boh, zaplať a — naspor!* (ústne František Kalina).

[21] Spojenie *sporá múka* vysvetľuje Milan Lavrinec: *Sporá múka* zo seba množí, sporí, t. j. z nej sa nasporí, upečie vyše pečiva, ako z istého množstva múky očakávame. Z nej sa napečie viac, ako z inej, ktorá nie je taká silná (in litt.). Ján Krajčík za *sporú múku* označuje pšeničnú (in litt.).

zas syra málo, lebo vraj mlieko nie je *sporô* . . ." (Kuk. VII, 10), Osieval sa dáždik veľmi drobný, ale *sporý,* čo preniká dôkladne (Kuk. IX, 296), Ráno spustil sa *sporý* dážď (Kalina I, 97) ap.

Pri pohybe podobne aj tu, ako to bolo pri zložení *prisporiť,* prichodí význam ‚rýchly, hustý, vrtký': Ozvaly sa *sporé* kroky mládencov (Urban, V osídlach 108), ‚Na, tu máš pánov!' volali naň a grgnáty čoraz stávaly sa *sporejšími* (Urban, Živý bič 379), pohne *sporším* krokom do hornej časti záhrady (Ráz., Júlia I, 5) a iné.

S významom adj. *sporý* súvisí aj význam podstatného mena *sporina* ‚vlastnosť niečoho sporého': Tá múka nemá *sporiny* [Tá múka nie je sporá] (úzus). Doklad z nárečia zaznamenávajú aj SP 1899, 61: Kým je chlieb v peci, nesmie sa izba vymetať, lebo by sa všetka „sporina" vymetla [!].

Podstatné meno *sporina* v prenesenom smysle prichodí aj pri práci, ak dobre ide od ruky, ak jej ubúda: Pri kosbe niet *sporiny,* ak je slama poľahnutá (úzus).[22]

K základnému slovesu *sporiť* zaiste sa vyskytoval v prvších časoch iteratívny tvar *sporovať* s dlhšou koncovkou *-ovať,* lebo ináč neboli by ho mohli zaznačiť vo svojich slovníkoch Bernolák a Palkovič.[23] Dnes už ho sotva nájdeme v živej reči pospolitého ľudu. Ďalej aspoň nepriamo na voľakedajší jeho hojný výskyt ukazuje aj kratšia iteratívna forma na *-ať: -spárať.* Máme ju doloženú v zložení *prispárať* a *odspárať.*[24]

Zložení *prispárať* vykazuje rovnaký význam ‚pribúdať, rásť zo seba, množiť sa, gazdovať' ako aj základný tvar *prisporiť:* Pán Boh má všetkého dosť, iba sirôt málo, vždy ich *prispára* (Bod., Rozp. 281), Ale tu, keď si budete robiť, budete si sebe *prispárať* (Taj. VIII, 149) ap. V zložení *odspárať* podobne, ako v prípade prípony *u-* v zložení *usporiť,* s predponou *od-* prichodí aj opačný význam ‚odbúdať, umenšovať': hoci by si koľko bral z nich [peňazí], nikda by sa neboly *odspáraly,* iba ešte *pri-*

[22] Doklad z Verešváru (ústne Dr. Peter Gula).

[23] Bernolákov Slowár (IV, 3088b) má samostatné heslo *sporowať.* Palkovič neuvádza samostatne iter. *sporovať,* len jeho zloženinu v tvare: *přispořuje* se s vysvetlením: *rozmnožuje se* pri bočnom hesle *spořiti se* (II. diel, 2216).

[24] Slovesné tvary *prispárať* a *odspárať* nachodia sa na okolí Lučenca: Ľuboreč (ústne Pavol Komár).

spáraly (Dobš., Pov. VII, 127), Mara (Bete). Nože pozri to mäso... Teraz sa nám veru inak *odspára* z komory, ako kým Zuza bola (Taj. VIII, 185) ap.

Z toho vyplýva, že pre staršiu etapu jazyka s istotou možno predpokladať popri základnom tvare *sporiť* aj iteratívny tvar na *-ovať: sporovať* s jednakým významom. Ale neskoršie nastala diferenciácia, pri ktorej iter. tvar *sporovať* sa celkom diferencoval od základného tvaru *sporiť* nielen významom, ale aj hláskoslovnou zmenou začiatočného *s-* > *š-* prvotnej skupiny *sp-* a tým vzniká tvar *šporovať*. Jeho ľudová forma je *šporuvať*, známa napríklad v západoslovenských nárečiach (Bánovce), v Turci, v Liptove[25] ap. V slovníku ju zachycuje Mičátek.[26]

Tvar *šporovať/šporuvať* so svojím novým významom[27] označuje ‚pribúdanie, rastenie so seba, množenie' tak isto, ako niekdajší prvotný tvar *sporovať*, ale peňazí, čo sa dosahuje odkladaním zvyšných peňazí doma alebo v banke, teda postupné rastenie peňazí gazdovaním. Okrem toho sloveso *šporovať* má aj iné významové odtiene a v nich všeobecne sa srovnáva s významom *gazdovať: našporovať — nagazdovať, došporovať — dogazdovať, zošporovať — zgazdovať* ap. Ich významová súvislosť sa preukazuje aj na dvojici deverbatíva *šporovný — gazdovný, šporovlivý — gazdovlivý* ‚kto je zdržanlivý v štedrosti, kto má náklonnosť nabok odkladať zvyšné peniaze a tak ich sumu zväčšovať'. Dvojica *šporovný — gazdovný* je mi známa zo západoslovenských nárečí (Bánovce): Zober si *gazdovného*, nelakom sa na pekného muža (úzus). V Turci je známa nárečová forma *šporoblivý*.[28] V dokladoch zo spisovného jazyka mám poruke iba tvar *gazdovlivý:* on bol vraj náchylný k márnotratnosti, nadmieru pohostinný a štedrý... ona bola zas *gazdovlivá* (Šolt. V, 100), začal stoláriť — z ničoho... bol triezvy a *gazdovlivý* (Taj. IV, 116) ap.

---

[25] Stanislav, l. c.

[26] L. A. Mičátek, *Differenciálny slovensko-ruský slovník*, T. Sv. M. 1900, str. 223b.

[27] Pravdepodobne diferencovaný význam so svojím vznikom zapadá do najnovších čias, keď sa začal rozmáhať hospodársky život a s ním ukladanie peňazí do banky medzi pospolitým ľudom. Porov. aj poznámku u J. Holuba: jen v nč.: *spořivý* [*-ost*], *spořitelna, úspora* [*-ný*].

[28] Doklad zo škol. úlohy.

Diferencovaný tvar *šporovať* so svojou zmenou prvotnej skupiny *sp-* > *šp-* pokladá sa za nedobrý, cudzí. Hneď by sa nám javil ako tvar domáceho pôvodu, keby sa bola popri ňom zachovala aj prvotná forma *sporovať* so svojím pôvodným osobitným významom a tak boli by sme mohli postaviť dvojicu prvotnej a diferencovanej formy *sporovať/šporovať*, aká je v prípade dvojice *smýkať/šmýkať*, ktorú zaznačujú aj Pravidlá slov. pravopisu (str. 381). Tvar *šporovať* ostáva však osamotený, a nie je uvedený ani v Pravidlách slov. pravopisu. Z toho však ešte nenasleduje, že Pravidlá zabraňujú upotrebovať tvar *šporovať*, aspoň teoreticky dá sa vyvodiť, že ho nepriamo dopúšťajú s takým významom, aký mu prichodí s diferencovaním. Veď má v slovenskom jazyku svoje opodstatnené miesto, nakoľko je tvar *šporovať* 1. rozšírený pravdepodobne na celom území slovenského jazyka[29] a 2. so stránky genetickej sa javí náležitý ako obdobné slovenské tvary: *škorica, škraňa, škrípať, šmýkať, škvrna* ap. so svojou začiatočnou zmäkčenou spoluhláskou *s-* > *š-*, ktorú v nich dopúšťa slovenský spisovný jazyk.

V takom zaradení tvar *šporovať* sa javí ako špeciálne slovenský s významom synonyma slovesa *gazdovať*. I popri tom všetkom pod tlakom spisovnej normy ustupuje aj z hovorovej reči a tak, rozumie sa samo od seba, nie je hojne zastúpený v slovenskej spisbe, len sporadicky svojimi složeninami: Kde *šporovať* pre štátnu pokladnicu? (Košické noviny, roč. II, č. 11, str. 2 b), Zarábal ako sa len dalo, *šporoval* a posielal do rodného kraja (Svätá rodina, roč. XL, 1947, str. 86), Avšak i veľkí špormajstri časom *došporujú* (Blaho, Slabí a mocní 23), — Ja vás budem, hádam, prosiť, aha, to už nie, a *ušporujem* dve koruny! (Alexy, Na voľnej vôľuške 69) a iné.

Od slovesného kmeňa *šporovať* pochodia aj tvary prídavného mena *šporovný, šporovlivý*. Obidva tvary sú mi známe len zo slovenských nárečí, a nie zo spisovnej reči. Tvar *šporovný* uvádza aj Kott.

Od upotrebovania diferencovaného tvaru *šporovať* odvádza nás zakorenený predsudok puristov, ktorí v ňom vidia obmenené

[29] Tak tuším z vlastného pozorovania a dopytovania sa žiakov z OA v T. Sv. M., pochodiacich z rozličných strán Slovenska.

prevzaté sloveso *sparen* z nemčiny[30], alebo aspoň jeho výhradný vplyv, najmä v takej okolnosti, keď pre diferencovaný tvar *šporovať* nenachodí sa opora v českej spisovnej reči.

Tu nás nesmie mýliť vonkoncom nemecké *sparen* s mäkkou hornonemeckou výslovnosťou, i keď je rovnaká v začiatočnej skupine *šp-* slovenského tvaru *šporovať*. Pri tomto nie je potrebné predpokladať výhradný vplyv nemčiny, ale len podobný zjav ako aj spoločný ide. základ.[31] To však nijako nemôže byť na závadu pre slovenskosť tvaru *šporovať* podobne, ako ani nie je závadný spoločný ide. koreň v prípade slovenského slovesa *môcť-mohol* a nemeckého *mögen,* kde je taktiež spoločný ide. koreň *mog-*,[32] alebo slovenského podstatného mena *more* a nem. *Meer* tak isto s tým istým ide. základom ap.

Ostatne, na samej veci sa nič nemení, i keby bolo načim dopustiť nejaký nepriamy vplyv nem. slovesa *sparen.*[33] Hlavná vec so stanoviska synchronického je, že sám zjav zmäkčenia prvotnej spoluhlásky *s-* > *š-* pri iter. tvare slovesa *šporovať* svojím konečným výsledkom nadobro zapadá do domáceho a slovenského jazykového zjavu zmäkčenia prvotného *s-* začiatočných skupín *sk-* > *šk-*, *sm-* > *šm-*, kam patrí aj zmäkčenie začiatočného *s-* > *š-* v prvotnej skupine *sp-* > *šp-* v prípade *šporovať* svojou diferenciáciou významu oproti tvaru *sporiť (nasporiť)* ap. ako

---

[30] Nem. *sparen* do spojitosti so staroslovienskym *sporъ* uvádza *F.* Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache,* 9. vyd., str. 428: *sporŭ;* Weigand-Hirt, *Deutsches Wörterbuch,* II. diel (1910), str. 901: *sporu;* Josef Holub, l. c. 266; Alexander Brückner, l. c. 510a, pripomína, že je „u wszystkich Słowian".

[31] Okrem slovanského základu *sporъ* zaraďuje sem Kluge ind. *sphirá* (l. c.), Brückner ind. *sphira-*, Weingand-Hirt staroind. *sphirás* s významom ‚reichlich, viel' a pritom ešte lat. *parcere* ‚sparen, schonen'. Holub prikladá sem aj lat. *pro-sper.*

[32] A. Brückner, l. c. 342b.

[33] Nič sa nemení ani na talianskych tvaroch *sparagnare, sparmiare* a francúzskom *épargner* ‚sparen, schonen', aj keď ich treba pokladať za obmenené z vypožičaného nemeckého slovesa *sparen* (porov. Weigand-Hirt). Taký náhľad má na pôvod *épargner* aj Littré, *Dictionaire de la langue française,* II. diel, Paríž 1883, str. 1453 c: Origine douteuse. On est attiré par l'allemand *sparen* ‚épargner' et par le latin *parcere,* sans qu'on puisse se rendre compte du mode de dérivation qu'ont suivi les langues romanes. Veď ani v češtine sa nebrojí proti podstatnému menu *barva* ako ani v slovenčine proti tvaru *farba* zato, že sú to slová rovno prevzaté z nemčiny (porov. SR V, 57).

aj složením *prispárať* a *odspárať*, ktoré taktiež neuvádzajú Pravidlá slov. pravopisu; majú iba sloveso *sporiť* a jeho zloženiny.

Je pravda, že mocným tlakom spisovnej normy podarilo sa aj v hovorovom jazyku oslabiť upotrebenie domáceho diferencovaného tvaru *šporovať* v prospech základného tvaru *sporiť* s prvotným začiatočným *s-* podľa českého spisovného jazyka, kde tvaru *spořiti* pripadá aj význam sloven. diferencovaného tvaru *šporovať* (ktorému je synonymom slovenské slovo *gazdovať*), nakoľko čeština v tomto prípade nemá diferenciácie. No i pri tom všetkom, aj keď tvar *šporovať* a jeho odvodeniny podarilo sa zatlačiť, nepodarilo sa úplne udusiť sám domáci zjav diferenciácie, spočívajúcej v zmäkčení začiatočného *s-* > *š-* prvotnej praslovanskej skupiny *sp-* morfémy *spor(r)-*.[34] Miesto zatlačovaného tvaru *šporovať* na spisovnej základnej forme *sporiť* vznikol novší tvar *šporiť* s tým istým diferencovaným významom. Najzjavnejší doklad toho, že tvar *šporiť* bol diferencovaný dodatočne vplyvom hotového iter. tvaru *šporovať*, vidieť v tom, že je všeobecne rozšírený vo všetkých sloven. nárečiach, kým tvar *šporiť* nie. To nasvedčuje, že je svojím vznikom mladší. Takýto náhľad podopiera najmä stav v niektorých západoslovenských nárečiach, kde tvary s prvotným začiatočným *s-* sa vyskytujú len pri základnom slovese *sporiť* (s jeho odvodeninami), kým diferencované tvary so zmäkčením *s-* > *š-* zas len pri iter. forme *šporovať*. Takto napr. v bánovskom nárečí, kde sa vykonala diferenciácia len pri iter. forme *šporovať:* On si *šporuje* peniaze na nožík (úzus).

Novší, diferencovaný základný tvar *šporiť* so stanoviska hláskoslovnej zmeny *s-* > *š-* stojí v jednej línii s diferencovanou iter. formou *šporovať* a úplne sa s ňou kryje sématicky. Zato sa vidí dosť umelé používať tvar *sporiť* s významom domáceho tvaru slovesa *šporovať* (a jeho synonyma *gazdovať*) na spôsob čes. *spořiti*. Teraz *šporiť* so svojimi možnými všetkými odvodeninami vyskytuje sa hojne v hovorovej reči a ztade mocne preniká aj do spisby, najmä určenej pre ľud: Poobedňajšie vyučovanie sa začína už o 12. hodine kvôli prísnemu *šporeniu*

[34] A. Brückner, l. c. 510.

elektrickým prúdom (úzus)[35], *šporenia... ušporilo* (Košické noviny, roč. II, č. 11, str. 2 b), Julinka prosila matku, aby jej dovolila zaniesť chorému susedovi svoje *ušporené* peniaze (zo škol. úlohy)[36], Kedysi chodil na majery, ale si *našporil* a postavil si pekný dom (Rázus, Svety II, 223), Až *zošporí* ďalšiu [korunu], zase ju vhodí malému klaniacemu sa černoškovi (Katolícka jednota, roč. XXVII, čís. 6—7, str. 20), búl šuster a *zešporil* si sto zlatích (Jozef Orlovský, Nárečové texty z Nitrianskej, Jazykovedný sborník I—III, 1946—47, str. 228) ap.

Okrem slovesa *šporiť* zmena začiatočného *s-* > *š-* zasiahla aj podstatné meno *šporivosť:* Práca — *šporivosť,* cesta k blahobytu (Vyvesené heslo v Tatre banke, T. Sv. Martin), *šporivosť* (Kat. jednota 1946/47, čís. 2, str. 5). Preniká aj do termínu *sporiteľňa,* pevne ustáleného podľa českého *spořitelna,* a tak vzniká tvar *šporiteľňa:* Činnosť Mestskej *šporiteľne* v Bratislave (Pravda, 20. júna 1947, str. 8).

Dnešné Pravidlá sloven. pravopisu výslovne zavrhujú tvar *šporiť,* označujúc ho hviezdičkou (str. 401), a miesto neho odporúčajú tvar *sporiť* a tak zaiste aj s významom ‚odkladať zvyšné peniaze ukladaním do bánk', ktorý, ako sme to vyššie spomenuli, v slovenčine špeciálne dostal iter. tvar *šporovať* diferencovaním.

Takto tvar *sporiť* v slovenčine zbytočne sa zaťažuje popri svojom prvotnom význame ‚pribúdať, rásť zo seba, množiť sa' aj druhotným významom na spôsob českého *spořiti,* ktorý v sebe zahrňuje popri prvom význame aj druhotný význam ‚ukladať zvyšné peniaze a gazdovať' diferencovaného tvaru *šporovať.* Tento tvar v slovenčine vyvinul sa prirodzenou cestou v duchu systému jazyka slovenského, ako sme už na to poukázali na inom mieste. Nevšímať si tejto diferenciácie aj pre slovenský spisovný jazyk, ako to bolo doteraz, znamená ochudobňovať slovenčinu o diferencovaný tvar *šporovať* s jeho odvodeninami, ktorý je domáceho pôvodu, vzniklý na princípe diferenciácie.

---

[35] Počul som od Karola Horánskeho, riaditeľa OA v T. Sv. M., na školskej konferencii.

[36] Na prijímacej skúške do OA v T. Sv. M. (jún 1947) diktoval som náležite podľa Pravidiel slovenského pravopisu *sporiť* a niektorí žiaci písali do reprodukcie po svojom *šporiť.* Ešte iný doklad ztade: Dobro-

Prakticky z toho nasleduje, že iter. tvar *šporovať* bude treba už raz pokladať za slovenský od pôvodu, súci pre spisovnú reč. Pri ňom nijako nedostávame sa do sporu s Pravidlami slov. pravopisu, nakoľko tohto tvaru sa vonkoncom nedotýkajú. Prakticky preň ostáva akési vyčkávacie stanovisko.

Nakoniec ešte treba spomenúť, že zjav zmäkčenia začiatočnej spoluhlásky *s-* slovanského koreňa *spor-* nie je osamotený len v slovenskom tvare *šporovať* alebo *šporiť*, ale nachodí sa aj v chorvátskom jazyku: *prišporeno* s významom ‚hojne'.[37] To tiež podporuje domáci a slovenský pôvod formy *šporovať*.

Takto forma *šporovať* sa nám bezpečnejšie zjavuje so všetkými svojimi odvodeninami ako špeciálne slovenská so stránky *genetickej, hláskoslovnej* a spolu aj sémantickej.

Shrnutie: V tejto štúdii zreteľne sa ukazuje, že v spisovnej slovenčine sa dôslednejšie od spisovnej češtiny uplatňuje princíp zmeny spoluhlásky *s* > *š* v skupinách *sl, sk, sm* a *sp*.

Zmäkčenie celej skupiny *sl* sa vyskytuje vnútri slova pri tvare *krašlica* oproti čes. tvaru *kraslice* a s ním v jednej línii stojí aj tvar *papršlek* a *okršlek* za dnešné spisovné české tvary *paprsek* a *okrsek*.

Častejšia je zmena prvotnej spoluhlásky *s-* na začiatku slova. Máme ju:

a) v začiatočnej skupine *st-* pri podstatnom mene *štebeľ* a tak aj pri jeho deminitívnych odvodeninách *šteblík, šteblíček* oproti prvotnému základnému tvaru *steblo* s odlišným významom;

b) v začiatočnej skupine *sk-* pri tvare *škľabiť sa* s ostatnými odvodeninami *(rozškľabiť sa, vyškľabiť sa)* oproti tvarom miestnych mien *Sklabiňa* (Turiec), *Sklabiná*. Ďalej pri tvare *škorica* oproti čes. spisovnému *skořice*, pri tvare *škúliť* a jeho odvodeninách *(prišküliť, oškúliť)*, pri tvare *škrek* a jeho odvodeninách *škrečať* a *škriekať* oproti čes. spisovnému tvaru *skřek* a priam tak pri slovenskom tvare *škrípať* oproti terajšiemu čes.

---

srdečná dcérka prosila mamičku, aby jej povolila dávať mu každý deň peniaze, ktoré *našporila*.

[37] Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, str. 318.

spisovnému *skřípati;* tak isto pri slovenských tvaroch *škop, škopec* za čes. spis. *skop, skopec* ako aj pri sloven. tvar *škraňa* za čes. spis. *skráň.* Nakoniec pri sloven. tvare *škriňa* s archaickým významom oproti tvaru *skriňa* s novším významom;

c) v začiatočnej skupine *sm-* pri základných tvaroch *šmýkať* a *šmyknúť* a ich odvodeninách oproti tvarom *smýkať, sosmyknúť* s osobitným významom; aj pri forme *šmúha* oproti slovesu *smažiť;*

d) v začiatočnej slabike *sp-* pri slovách *špára, špárať, šparák* oproti čes. spis. tvaru *spára* a priam tak v prípade sloven. slovesa *šporovať* oproti slovesu *sporiť* s prvotným významom ‚pribúdať, rásť zo seba, rozmnožovať sa'.

Prakticky nič nezáleží na veci, že niektoré z nich sa nachodia len v západoslovenských nárečiach, ako *škraňa, škriňa.*

Okrem toho zmena začiatočnej spoluhlásky *s-* > *š-* sa niekedy zastiera sprievodnou samohláskou *o-*, ako je v prípade podstatného mena *oškoruša* oproti miestnemu názvu *Skorušina* a azda aj pri tvare *oštara.*

Skloňovanie substantív typu dlaň a kosť

LADISLAV DVONČ

Skloňovanie substantív ženského rodu, zakončených v nom. sg. na konsonant (teda s nulovou pádovou morfémou), je značne komplikované nielen v slovenčine, ale aj v češtine, kde sú pomery pri týchto substantívach ešte zložitejšie.[1] Pozrime, na základe čoho sa zadeľujú tieto substantíva do jedného *(dlaň)* alebo druhého *(kosť)* vzoru v spisovnej slovenčine. Pre zaujímavosť uvedieme aj Havránkovo riešenie, v podstate totožné s riešením, ktoré sa traduje v slovenských gramatikách.

Orlovský—Arany[2] uvádzajú, že podľa vzoru *dlaň* skloňujú sa substantíva ženského rodu, zakončené v nom. sg. na *-č, -ď, -dz, -j, -ľ, -m, -ň, -r, -x, -z, -ž.* Podľa vzoru *kosť* sa podľa nich skloňujú všetky podstatné mená ženského rodu, zakončené hocijakou spoluhláskou, ktoré sa neskloňujú podľa vzoru *dlaň.* Druhé pravidlo by mohlo platiť, keby skutočne všetky slová, zakončené na vymenované konsonanty (okrem nich ešte niektoré na *-ť, -š,* a *obec, pec* — l. c. 153) pri vzore *dlaň* sa podľa neho aj skloňovaly a keby sa určily príslušné konsonanty, na ktoré sú zakončené substantíva, skloňujúce sa podľa vzoru *kosť.* Takto nemôžeme vedieť, ktoré sú to slová, zakončené „hocijakou spoluhláskou", skloňujúce sa podľa uvedeného druhého vzoru (paradigmy). Slovom, treba v pravidle určiť znaky, na základe ktorých sa slovo zadeľuje do paradigmy *kosť.* Ale ani prvé pravidlo nie je úplne presné, hoci sa uvádza spôsobom, ktorý nepripúšťa výnimky. Je mnoho substantív, zakončených na konsonanty, ktoré sa uvádzajú ako znak substantív typu *dlaň,* a predsa sa skloňujú podľa vzoru *kosť.* Substantíva, zakončené na *-č, -ď, -ľ, -r, -ž,* skloňujú sa podľa obidvoch vzorov. Ďalej sa hovorí, že niektoré na *-ť, -š* sa tiež skloňujú podľa vzoru *dlaň,* ale to je veľmi nepresná formulácia, a ako ukáže náš rozbor, formulácia naďalej nevyhovujúca.

Je síce pravda, že nemožno určiť bez zvyšku, ktoré substantíva sa majú skloňovať podľa jedného vzoru, a ktoré podľa dru-

[1] B. Havránek, *Zásady Pražského linguistického kroužku a nová kodifikace spisovné češtiny,* Slovo a slovesnost X, 19—20.

[2] *Gramatika jazyka slovenského,* Bratislava 1946, str. 152.

hého, no dá sa predsa určiť ich náležitosť do určitej paradigmy s väčšou presnosťou, ako je to doteraz.

Havránek tiež postupuje podobne pri rozbore českého materiálu. Rovnako hovorí, že „niektoré na *-t'* a *-d'*", „jednotlivé na *-c* a *-l'*" a „s výnimkou na *-ž, -š, -č*" skloňujú sa podľa vzoru *kosť*, podľa *píseň* substantíva na *-ř, -ň, -j*, na *-ž, -š, -c* (s výnimkou tých, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *kosť*), na *-ev*, „niektoré na *-t', -d'* a jednotlivé na *-c* a *-l'*". Aj z týchto poučiek vidíme, že snahy o presné zaradenie substantív ženského rodu, zakončených v nom. sg. na konsonant, stroskotávajú; jednotlivé substantíva rovnakého zakončenia skloňujú sa podľa jedného vzoru, iné toho istého zakončenia podľa vzoru druhého. Okrem toho mnohé substantíva kolíšu medzi uvedenými dvoma paradigmami (porov. *cirkev, krv* — v spisovnej slovenčine podľa vzoru *kosť*, ale prv podľa vzoru *dlaň*, v češtine podľa vzoru *píseň*). S tým istým kolísaním sa stretávame aj v češtine. So stanoviska synchronického nedá sa, ako sme to už naznačili, určiť bez zvyšku a úplne spoľahlivo deklinácia týchto podstatných mien, resp. zaradenie do príslušnej paradigmy. Predsa sa však pokúsime o čiastočné spresnenie a uľahčenie doterajších poučiek. Najmä pôjde o to, aby sa termíny „niektoré", „jednotlivé", „výnimočné" stlačily na najmenšiu mieru.

Na prvý pohľad je zrejmé, že jediné prihliadanie na koncový konsonant je kritériom najmenej spoľahlivým. Ani prihliadanie na oba koncové konsonanty lexikálno-sémantických prvkov nám mnoho nehovorí (*kosť, vlasť, hrsť, zvesť* podľa vzoru *kosť*, ale *čeľusť, húšť, päsť, pľušť, štvrť* podľa vzoru *dlaň*). Orlovský—Arany v niekoľkých prípadoch prihliadajú aj na vokál pred konsonantickou skupinou a určujú, že substantíva na *-osť, -asť* a na *-äť* (vokál pred jedným konsonantom) sa skloňujú podľa vzoru *kosť*.

Lexikálno-sémantický prvok môže sa teda končiť na jeden alebo dva konsonanty. Predposledný konsonant môže byť sonanta (likvidy *r, l*). Tieto substantíva budeme posudzovať ako zakončené na jeden konsonant. Samy konsonanty sú však málo spoľahlivým kritériom pre zadelenie substantíva do určitej paradigmy. Preto je potrebné pozrieť ešte na ďalšiu fonému, a to na sonantu, ktorá predchádza pred konsonantom, resp. konso-

nantmi. Najprv si všimneme slová so spoluhláskovou skupinou na konci lexikálno-sémantického prvku, a potom druhú skupinu, t. j. slová s jedným konsonantom na konci a s predchádzajúcou sonantou.

A) Slová zakončené dvoma konsonantmi.

1. Podľa vzoru *dlaň:*

-äsť (-esť): päsť
-usť: čeľusť
-ušť: pľušť
-úšť: húšť, púšť
-ysť (-isť): kysť.

2. Podľa vzoru *kosť:*

-asť: chrasť, masť, priepasť, časť, oblasť, peľasť, slasť, sústrasť, účasť
-ášť: zášť
-esť: bolesť, česť, lesť, neresť, povesť, počesť, predzvesť, ratolesť, tresť, újesť, zvesť
-ešť: Budapešť
-isť: korisť, nenávisť, závisť
-ļsť: plsť
-osť: adekvátnosť, akosť, anormálnosť, antikultúrnosť, apartnosť, atematičnosť, bezpečnosť, blízkosť, bystrosť, celosť, ctnosť, časnosť, časovosť, čujnosť, čulosť, čuteľnosť, dôslednosť, drievnosť, dvojfarebnosť, dynamičnosť, ďalekozrakosť, elastičnosť, elegičnosť, exotičnosť, fantastičnosť, hluchonemosť, hodnosť, hodnovernosť, homogennosť ... atď.
-ŗsť: hrsť, prsť, srsť, trsť.

Väčšina substantív ženského rodu, zakončených v nom. sg. na dva konsonanty, má teda skloňovanie podľa vzoru *kosť*. Zo všetkých spojení *vokál + dva konsonanty* je dnes iba *-osť* produktívnou odvodzovacou morfémou, čo sa prejavuje aj v najväčšom počte substantív, zakončených na *-osť*. Odvodzovacia morféma *-osť* je produktívnou nielen pri domácich slovách rázu intelektuálneho, ale tvoria sa ňou substantíva, označujúce vlastnosti aj od slov cudzích *(atematičnosť, exotičnosť, elegičnosť...).*

Soskupenia *-äsť* a *-ysť* sú, pravda, soskupeniami čisto pravopisnými (soskupenia grafém); fonologicky ide o *-esť* a *-isť*. Na základe ich pravopisnej podoby možno ich nateraz bezpečne určiť, v prípade zániku grafém *ä, y* bude ich treba uviesť ako výnimky zo skupín *-esť, -isť*.

Možno stanoviť, že podľa vzoru *dlaň* sa skloňujú substantíva ženského rodu, zakončené v nom. sg. na *-u, -ú* + *dva konsonanty* a slová na *-ä, -y* + *dva konsonanty*. Počet týchto substantív je veľmi malý. Všetky slová s inými slabikotvornými elementami pred spoluhláskovou skupinou na konci lexikálnosémantického prvku sa skloňujú podľa vzoru *kosť*. Ide o skupiny *a, á, e, i, o* + *dva konsonanty* a *sonantná likvida* + *dva konsonanty*. Ak by sme posudzovali spojenia vokálov a konsonantov a sonantných likvíd a konsonantov na konci slov striktne fonologicky, mohli by sme povedať, že slová, vychodiace na spojenie *krátky alebo dlhý zadný vokál minimálneho stupňa otvorenosti (u, ú)* + *dva konsonanty (sť, šť)*, skloňujú sa podľa vzoru *dlaň*, slová, vychodiace na *spojenie ostatných vokálov (a, e, i, o) a sonantných likvíd (r, l) s dvoma konsonantmi (sť, šť)*, skloňujú sa podľa vzoru *kosť*. Výnimkou sú tu *päsť, kysť* (F.* *pesť, kisť*); z nich *kysť* je pomerne málo známe a užívané slovo. Je evidentné, že takto stanovené pravidlá o slovách s dvoma konsonantmi sú skoro úplne jednoznačné a pomerne ľahké.

B) Slová zakončené na jeden konsonant.

1. Podľa vzoru *dlaň:*

Slová, zakončené na *-dz, -j, -m, -ň, -x, -z* (pri *x* ide síce o dve fonémy, ale s grafického hľadiska lepšie je uvádzať na tomto mieste), skloňujú sa podľa vzoru *dlaň* a nie je potrebné prihliadať k predchádzajúcemu slabikotvornému elementu. Sú to slová, ako: *mosadz, tvrdz; báj, koľaj, essay* (vo výsl. *esej*), *kropaj, nádej, zbroj, stupaj, šľapaj, obyčaj, tramvaj, dveraj, linaj, epopej, výzbroj, trofej, livrej; zem; báseň, jeseň, bielizeň* a vôbec slová na *-eň*, ktoré sú veľmi početné; *dlaň, jabloň, daň, čerň, laň, Poznaň, saň, stráň, tkaň, výplň, zátoň, rúbaň, broň; prax, syntax; haluz, reťaz.*

---

* Fonologická hodnota.

-ec: obec, pec

-ač: bedač, bodľač, črvač, chrobač, junač, pavlač, podľač, sedľač, Slovač, zápač, žobrač, tlač

-eč: výseč, bezpeč

-ieč: prieč

-ič, -yč: černič, Halič, tyč

-l̥č: tlč, zemežlč, žlč

-oč: črvoč, črvotoč, Dobroč, svoloč

-uč: obruč, náruč

-ač: čeľač, chamrač, mokrač, čečimlač

-iač: piač

-eď: háveď, prípoveď, spoveď, zápoveď, odpoveď

-r̥ď: žrď

-oď: loď, paroloď

-uď: hruď

-aľ: maštaľ

-iaľ: diaľ

-eľ: čepeľ, kúdeľ, kruteľ, meteľ, myseľ, oceľ, opucheľ, posteľ, osuheľ, siheľ

-iľ, -yľ: byľ

-er: kader, neter, mater

-ír: šír

-ár: tvár

-aš: samopaš

-eš: peleš

-iš: afiš

-íš: tíš

-oš: faloš, rozkoš

-ať: hať, mať, pečať, postať, trať, úvrať, vňať

-eť: obeť, pleť, perleť, pípeť

-ieť: sieť

-iť: niť, pažiť

-l̥ť: plť, žlť

-oť: hrochoť, sihoť

-r̥ť: prť, štvrť

-uť: dvojparuť, labuť, paruť, peruť, výduť

-úť: perepúť

-až: čierťaž, kolomaž, prípraž, príťaž, súťaž

-áž: antišpionáž, apanáž, arbitráž, bagáž, balotáž, bandáž, blamáž, dekoltáž, demontáž, drenáž, ekvipáž, eremitáž, etáž, eskamotáž, garáž, griláž, guráž, kartonáž, kolportáž, menáž, masáž, pasáž, plantáž, protišpionáž, reportáž, sabotáž, stráž (Stráže), tonáž, štafáž

-ež: krádež, lúpež, mätež, mládež, stárež

-iež: spiež

-iž: zdviž

-íž: prestíž

-ož: cudzoložˢ, nálož, odnož (podnože), rohož, súlož

-už: kaluž.

2. Podľa vzoru *kosť:*

Substantíva ženského rodu, zakončené v nom. sg. na *-p, -s, -v,* skloňujú sa dôsledne podľa vzoru *kosť.* Sú to slová: *otep, step, os, smes, Ves, hus, cirkev, matkocirkev, krv, obuv.*

-ec: vec

-oc: moc, nemoc, noc, obnoc, polnoc, pomoc, právomoc, veľmoc, výpomoc

-eč: reč, seč

-ať: mladť

-eď: medť, šeď

-iď: briď

-eľ: beľ

-oľ: soľ

-ar: jar, predjar

-er: zver

-ír: Sibír

-iš, -yš: myš

-oš: voš

-úš: súš

-eť (-äť): pamäť, rukoväť

---

[3] Slovník spisovného jazyka slovenského, Turčiansky Svätý Martin 1947, str. 226, uvádza *cudzoložˌ -i* f.

Je to podľa Pravidiel slovenského pravopisu, Turčiansky Sv. Martin 1940, str. 154, pretože sa od nich vo veciach pravopisných a gramatických zriedka odchyľuje. — *E. J.*

-eť: smeť, spleť, svojeť, sneť
-r̥ť: smrť, štvrť
-uť: chuť, ortuť, príchuť
-až: raž
-ož: lož.

Pri substantívach, zakončených na jeden konsonant, je omnoho väčšia pestrosť a je ťažšie určiť nejaké všeobecné pravidlo, ktoré by nebolo príliš komplikované. Niektoré spojenia *vokál + konsonant* sú zastúpené iba po jednom substantíve. Preberieme jednotlivé spojenia.

O spojení *-ec*[4] nedá sa povedať nič presného; dve substantíva skloňujú sa podľa vzoru *dlaň,* jedno podľa vzoru *kosť*. Substantíva na *-oc* sa skloňujú podľa *kosť,* niektoré na *-eč (reč, seč)* podľa *kosť,* ale *výseč* podľa *dlaň!* Ostatné na *-č* sa skloňujú podľa *dlaň,* na *-iď* (1 doklad), *-eď* (meď, šeď), *-aď* (1 doklad) podľa *kosť;* ináč *-eď, -aď* podľa *dlaň*. Je zaujímavé, že slová, vychodiace na *-eď* a skloňujúce sa podľa vzoru *dlaň,* majú pred *-eď* konsonant *v* (zápoveď, háveď, spoveď). Ostatné na *-ď* sa skloňujú podľa *dlaň*. Subst. na *-eľ* (beľ) a *-oľ* sa skloňujú podľa *kosť,* ináč na *-eľ* a ostatné na *-ľ* podľa *dlaň*. Subst. na *-ír* (šír) sa skloňujú podľa *dlaň* a na rovnaké zakončenie *(Sibír)* podľa *kosť;* na *-er* (zver) podľa *kosť,* ostatné podľa *dlaň;* na *-oš* (voš) podľa *kosť* aj podľa *dlaň* (rozkoš, faloš). Pri *voš* ide v ostatných pádoch o alternáciu *o/ø*. Subst. na *-eť* sa skloňujú podľa *kosť* (*smeť* a vlastne aj *pamäť*), aj podľa *dlaň* (obeť); rovnako subst. na *-uť* (ortuť, ale peruť, *-e*) a *-r̥ť* (prť, štvrť, *-e,* ale smrť, *-i*). Subst. na *-až* sa skloňujú (jeden doklad) podľa *kosť* (raž), ostatné podľa *dlaň* (prípraž, *-e!*), zo subst. na *-ož* jeden doklad podľa *kosť* (lož, lži), ostatné podľa *dlaň* (rohož, súlož). Pri *lož* sa stretávame s alternáciou ako pri *voš, vši,* t. j. *o/ø*. Ostatné na *-ž* sa skloňujú podľa *dlaň*.

So synchronického hľadiska zadelenie niektorých substantív do tej alebo onej paradigmy javí sa celkom atomistické. Napr. *výseč* sa skloňuje, ako sme to už uviedli, podľa vzoru *dlaň,* ale *seč* podľa *kosť*. Rovnako *čečimlaď, prípraž* sa sklo-

[4] Doklady sú z pravopisného slovníka *Pravidiel slovenského pravopisu,* Turč. Sv. Martin 1940, a zo *Slovníka spisovného jazyka slovenského,* Turčiansky Svätý Martin 1946—1947 (pokiaľ vyšiel).

ňuje podľa *dlaň*, ale *mlaď*, *raž* podľa *kosť*. Tieto pomery bude treba čiastočne pozmeniť (o tom ďalej).

Doterajšie konštatovania môžeme shrnúť do týchto poučiek:

Podľa vzoru *dlaň* sa skloňujú substantíva ženského rodu, zakončené v nom. sg. na *-dz*, *-j*, *-m*, *-ň*, *-x*, *-z* a zväčša na *-č*, *-ď*, *-ľ*, *-r*, *-š*, *-ť*, *-ž* (podľa *kosť* sa skloňujú: *reč*, *seč*, *mlaď*, *briď*, na *-eď* s inou predchádzajúcou spoluhláskou ako *v*, *beľ*, *soľ*, *myš*, *súš*, *voš*, na *-äť*, *lož*, *raž*, *smeť*, *pleť*, *svojeť*, *smrť*, *chuť*, *ortuť*, *ortuť*, *príchuť*). Okrem toho podľa *dlaň* sa skloňuje *obec*, *pec*.

Podľa vzoru *kosť* sa skloňujú substantíva ženského rodu, zakončené v nom. sg. na *-p*, *-s*, *-v*, ďalej vymenované slová na *-č*, *-ď*, *-ľ*, *-r*, *-š*, *-ť*, *-ž* a ostatné na -c.

Pre zaujímavosť porovnáme deklináciu substantív ženského rodu, zakončených konsonanticky, v slovenčine a v češtine. V slovenčine rozdiel medzi paradigmami *dlaň* a *kosť* je iba v gen. sg., nom. a ak. pl.: pri *dlaň* je pádová morféma *-e*, pri *kosť* *-i*. V češtine sú pomery omnoho pestrejšie — slovenčina s hľadiska deklinácie týchto substantív predstavuje pokročilejší stav. V češtine *kost* má *-i* v 2. páde sg. a v 1. a v 4. pl. (tak ako v slovenčine), v dat., lok. a inštr. pl. *-em*, *-ech*, *-mi*; *píseň* má príponu *-e*, ale *-ě* v gen. sg., nom. a akuz. pl. V dat., lok. a inštr. pl. sú pri tomto vzore prípony *-ím*, *-ích*, *-emi*, *-ěmi*. Medzi týmito základnými typmi je ešte celá stupnica prechodov, a to štyri stupne prechodných typov, takže Pravidlá českého pravopisu uvádzajú pre ženské podstatné mená, zakončené v nom. sg. konsonanticky, až šesť paradigiem. Havránek určuje dve a zaraďuje do nich tieto substantíva: ku *kost* zakončené na *-st* (v slovenčine niektoré aj podľa *dlaň*), *-s* (aj v slovenčine), *-z* (v slovenčine podľa *dlaň*), na pernice okrem *-ev* (v slovenčine na *-m*, *-p*, ale aj na *v* dôsledne, kým v češtine zakončené na *-ev* podľa *píseň*), niektoré na *-ť*, *-ď* (rovnako v slovenčine), jednotlivé na *-c*, *-l* (sú to tiež na *-oc* ako u nás, *vec*, u nás *myseľ*, *oceľ* podľa *dlaň*, v češtine podľa *kost*, *běl* rovnako ako slovenské *beľ* podľa *kosť*) a výnimkou na *-ž*, *-š*, *-č* (lež, rež, myš, veš, moč, řeč — v slovenčine rovnako podľa *kosť* lož, raž, myš, voš, reč; *moč* je u nás mužského rodu). — K typu *píseň* zaďeľuje substantíva na *-ř*, *-ň*, *-j* (v slovenčine rovnako na *-ň*, *-j* a na *-z*,

ktoré sú v češtine podľa *kost*), na *-ž, -š, -č* (okrem vymenovaných, rovnako v slovenčine), na *-ev* (v slovenčine podľa *kosť*, arch. aj *cirkve*—pri tomto slove aj dnes kolíše sa vo výslovnosti zaradenie do niektorej z paradigiem), niektoré na *-ť, -ď* (aj v slovenčine nepočetné prípady), jednotlivé na *-c, -l* (čepel, hůl, sůl, pec, koupel, postel, klec, obec — v slovenčine čepeľ, posteľ, pec, obec rovnako ku *dlaň*, soľ podľa *kosť*, kúpeľ je rodu mužského).

Aj z porovnania českých a slovenských pomerov vidieť, že skloňovanie týchto substantív stále sa kolíše medzi uvedenými dvoma paradigmami. Pritom pozorovať zaujímavú skutočnosť, že zatiaľ čo substantíva, zakončené dvoma konsonantmi, skloňujú sa prevažne podľa vzoru *kosť*, substantíva, ktoré majú na konci lexikálno-sémantických prvkov jeden konsonant, skloňujú sa v prevažnej miere podľa *dlaň*.

Pre čiastočné zjednodušenie týchto pomerov mohly by sa niektoré substantíva preradiť z jednej paradigmy do druhej, tak napr. *beľ, raž, seč, súš, mlaď, briď*, subst. na *-uť, pamäť, rukoväť, spleť* (porov. *pleť* — *plete!*) zaradiť do paradigmy *dlaň*. Substantívum *beľ* uvádzajú Pravidlá *beľ, -i*, f., ale O r l o v s k ý—A r a n y ho majú pri paradigme *dlaň*. O podobnom preradení by sa mohlo premýšľať aj pri substantívach, zakončených na dva konsonanty a skloňujúcich sa podľa vzoru *dlaň*. Niektoré tvary cítily by sa hádam zpočiatku ako „čudné", ale potrebné je túto otázku zjednodušiť už aj preto, že by tu nešlo o zmenu v skloňovaní veľkého počtu substantív, ale pomerne malého počtu, a zmeny sa týkajú vlastne len troch pádov: gen. sg., nom. a akuz. pl. Nekritické lipenie na terajšom stave normy nie je odôvodnené — aj tu je potrebná reforma v súlade s tendenciami, ktoré sa prejavujú pri skloňovaní tejto kategórie substantív.

Šmelina, šmelinár

VÁCLAV POLLÁK

Slovo *šmelina* so svojimi odvodeninami slovesného i menného charakteru patrí k slovám, ktoré etymologicky nie sú dosť jasné, hoci ide o slovo, ktoré bezpochyby vzniklo za druhej svetovej vojny ako označenie pre čierny obchod a pre predmet tohto obchodu. V slovenčine sa rozšírilo až po skončení vojny, a to bezpochyby vplyvom češtiny.

Svojou hláskovou štruktúrou jasne naznačuje, že ide o slovo cudzieho pôvodu, a to tým skôr, že etymologický inštinkt hovoriacich nevie a nevedel ho zaradiť do doterajšej domácej zásoby slovenských a českých sémantémov. Výslovne na to upozornil J. Janko[1], keď konštatoval, že slová so začiatočnou skupinou *šm-* bývajú cudzieho, obyčajne nemeckého pôvodu. Ak pri iných slovách rovnakého významu, ako napr. pri slove *keťas* alebo pri poľ. *szaber*[2], ktoré vzniklo taktiež za druhej svetovej vojny, etymologický základ je celkom jasný podobne ako pri poľ. *szmukler,* čes. a slov. *šmelina* pôsobí ťažkosti.[3]

Pomýšľalo sa na rad možností. Tak sa myslelo, že základom je slovo *šmé* s významom ‚dobrý obchod, kšeft, niečo výhodného', ako existuje v židovskom žargóne, bežnom a známom práve vo vrstvách, z ktorých slovo *šmelina* asi bezpochyby vyšlo. Pri niektorých iných výkladoch sa vychádza z nemeckého *Schmach, Schmäh, schmähen, schmählich* (pís. aj *Schmee*) vo význame ‚lož, podvod, podfuk'. Za základ sa uvádzalo aj sloveso *schmelzen,* ktoré sa vyskytuje vo zvratoch, ako napr.: „Poď, mám prachy, rozšmelcujeme ich!", alebo v složeninách *prešmelcovať niečo* ‚prerobiť, utratiť', *zašmelcovať* ‚predať'. Od tohto sa potom vraj hovorí niekedy v češt. *šmelcíř* v rovnakom význame ako *šmelinár.*[4] Tieto výklady zamietol J. Janko s pouka-

[1] *O českých slovech počínajících se skupinami hlásek smel-, šmal-, šmál-, šmel-, šmol-,* Naše řeč XXX, 1946, 69—71; *Záhada slova* šmelina *rozřešena,* ibid. 128—132.

[2] Porov. J. T. Milik, *Język polski* XXVII, 1947, 21 a n.

[3] Porov. okrem citovaných článkov Jankových Jankovu poznámku, Naše řeč XXIX, 1945, 142—143 a noticku, ibid. 215—216; porov. tiež Svobodné noviny z 20. XII. 1945.

[4] *NŘ* XXIX, 1945, 216.

zom na to, že výklad z nemeckého príd. mena *schmählich* (v spojení *schmählich -viel- Geld*) má na pamäti len čierny obchod[5], kým pri etymologii zo slovesa *schmälzen* nevysvetlíme rozumne stratu *-c-* podobne ako nevysvetlíme zase *-l-*, ak vyjdeme zo židov. *šmé*. Preto J. Janko má na mysli iné nemecké slovo ako možný etymologický základ. Bolo by to prídavné meno *schmell(er)* a podstatné meno *Schmeller* s významom ‚skúpy človek, ktorý zadarmo nič nedá', ‚človek grobianskej povahy, darebák, ktorý hľadí iných nahnevať', ako ich uvádza *Schweizerisches Idiotikon* z Curychu a ktoré by sa rozšírilo v nemčine vplyvom argotu a hantýrky. Doklad pre toto tvrdenie hľadá Janko vo švábskom *Schmelemer* ‚Cigán' a v hannoverskom *Schmälinger* (to isté), ktoré etymologicky spája so švajčiarskymi slovami.

Zdá sa však, že Janko pri svojom etymologickom výklade počíta s okolnosťou, že až na českej pôde z týchto vzorov bolo utvorené slovo na označovanie čierneho obchodu a jeho predmetu. Bohužiaľ, na nemeckej pôde nemáme doklad, že by sa uvedené slová alebo ich odvodeniny boly niekedy použily v súvislosti s čiernym obchodom. Je to veľmi závažná okolnosť, lebo aj pri možnej súvislosti cigánskeho, podvodného konania s vlastným čiernym obchodom ide o fakt, ktorý nemožno nechať nepovšimnutý, najmä keď J. Janko nevyužil možnosti, ktoré ponúka súčasná nemecká zásoba slovná. Myslím tu predovšetkým na nemecké *der Schmuggel* ‚Schlichhandel, Einbringen zollpflichtiger Waren, ohne Zoll zu zahlen", ktoré sa tak krásne hodia pre svoj význam, aby sa spojilo nejakým spôsobom so základom čes. *šmelina*. Nemčina tu má opak k českému *šmelina, šmelinář, šmeliti* a pod., ak máme v nemčine[6] *ich schmugg(e)lle* ‚schwärze, bringe Waren ohne Zoll über die Grenze' so substantívom *der Schmuggler*. Pravdaže, nedá sa myslieť, že by šlo o priamu adaptáciu, akú má na mysli Janko, keď za prameň

[5] Konečne je príliš vyumelkovaný a patrí k tzv. bakalárskym, učeným etymologiám.

[6] Citujem podľa posledného vydania (1940) Sprach-Brockhausu, 4. vyd. Etymologicky nem. *schmuggel* súvisí s angl. *smuggle* ‚to import or export without paying duties' (Universal Pocket Dictionary), nór. *smugla*, švéd. *smugga*, dán. *smugle*, holand. *smuggeln* (K l u g e, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 11. vyd., 533).

slov *šmelina, šmeliti, šmelinář* a pod. uvádza príslušné formy švajčiarskej nemčiny s predpokladanou zmenou významovou. Šlo by o kontamináciu s nárečovým (hornonem. a stredonem.) slovesom *ich schummele* ‚schwindle, betrüge', ktoré je tvarovo a nakoniec aj významovo (ako to konečne tvrdí aj Janko o ťomto odtienku) blízke. Táto kontaminácia bola práve v českom prostredí možná, lebo známosť nemčiny v takýchto kruhoch obyčajne nejde do hĺbky a krížením tvarov *ich schmugg(e)le* a *ich schummele,* hoci aj pri účasti nielen slov, uvádzaných Jankom, ale aj niektorých útvarov židovskej hantýrky (mám na mysli *šmé*), mohol vzniknúť základ *šmel-*. Tým si tiež vysvetlíme, prečo sa nemôže nájsť v nemčine priamy vzor. Ide o produkt niekoľkonásobného kríženia na spôsob nového[7] a možno i ojedinelého *konboj* pre pohyblivé zariadenie na súčasné žatie a mlátenie obilia, ktoré vzniklo skrížením rusko-angl. *konbajn* s tvarovo (nie však významovo) príbuzným *konvoj*. Pri slovách nových a neznámych, ktoré prenikajú do inojazyčného prostredia, s takými kontamináciami treba počítať a tie môžu nakoniec etymologické objasnenie slova, ako sa patrí, obľahčiť. Dokladov pre takéto kontaminácie v etymologickej literatúre je mnoho.

Myslím, že som svojím výkladom tiež prispel trochu k osvetleniu etymologicky záhadného slova *šmelina,* a to tým skôr, že ojedinelé čes. *šmuklina*[8] ukazuje spolu s poľ. *szmukler* na istú produktivitu tohto slova pri označovaní čierneho obchodu, ako ostatne mám potvrdené od niekoľkých Čechov, ktorí za vojny žili v Berlíne.

[7] Zaznamenal som v Mněticích vo vých. Čechách 24. 7. 1948.
[8] Doklad mám z júla 1943 z Holicka (vých. Čechy).

Kronika

PORADA O PRAVOPISE

Dňa 3. júna 1948 sišiel sa Jazykovedný odbor Matice slovenskej na riadnu pracovnú schôdzku a rokoval o pravopisnej reforme. Nehovorilo sa tu o tejto otázke po prvé. Keď po vojne r. 1945 vedúci činitelia našej kultúrnej politiky vyšli s iniciatívou, aby sa slovenský pravopis zreformoval, a keď pre reformu získali niektorých lingvistov, ktorí o nej písali v novinách, v októbri 1945 na zasadnutí Jazykovedného odboru u slovenských lingvistov zistila sa shoda v tom, že slovenský pravopis treba reformovať, no nebolo shody v náhľadoch na rozsah reformy. Hovorilo sa tam, že slovenský pravopis možno reformovať okrem drobností v týchto hlavných bodoch: 1. predložky *s, z, so, zo* rozlíšiť podľa pádov v gen. *z*, v inštr. *s*, a predpony *s-, z-, zo-* písať foneticky, 2. odstrániť literu *ä*, 3. literu *y* odstrániť len čiastočne v *l*-ových príčastiach. Neodporúčalo sa odstránenie *ľ* tzv. mäkkého a rozpísanie *ô* ako *u+o*. — Najmenej shody medzi účastníkmi schôdzky bolo v otázke ypsilonu, pretože jeho odstránenie si vyžaduje označovanie tzv. mäkkých spoluhlások *ď, ť, ň, ľ* a tým i prebudovanie celého doterajšieho pravopisného systému.

Povereníctvo školstva a osvety zriadilo ešte r. 1945 osobitnú Komisiu pre reformu pravopisu spisovného jazyka slovenského. Jej predsedom sa stal prof. Dr. Ján Stanislav a podpredsedom prof. Dr. Eugen Pauliny. Komisia mala niekoľko schôdzok, kde sa rokovalo o všeobecných otázkach a rozdelily sa referáty o jednotlivých problémoch. Prv, ako by sa bolo pristúpilo k rokovaniam, Komisia si chcela získať obraz verejnej mienky o reforme, preto sa listovne obrátila na slovenských profesorov, učiteľov, spisovateľov, publicistov a i. s konkrétnymi otázkami. Akcia sa nestretla s úspechom; odpovedalo veľmi málo ľudí. Pre tento nezáujem verejnosti a niektoré osobné príčiny Komisia prestala sa schádzať. Hlasy po pravopisnej reforme na nejaký čas utíchly. Medzitým, pravda, pracovalo sa mimo komisie i v tejto oblasti, napríklad v Jazykovednom odbore Matice slovenskej v súvislosti so slovníkovými prácami shromažďuje sa materiál pre nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu, ktoré sa chystá na r. 1950, keď uplynie 10 rokov od ich posledného vydania. Na

žiadosť Povereníctva školstva a osvety Matica slovenská navrhla už teraz zmeny vo vydaní z r. 1940, ktoré si vyžadujú politické pomery (príklady na vlastné mená ap.).

Po februárových udalostiach toho roku Ústredný akčný výbor kultúrnych pracovníkov požiadal Jazykovedný ústav SAVU, aby vypracoval návrh na reformu. Jeho elaborát o reforme slovenského pravopisu (na jeho vypracovaní mali účasť, ako sa dozvedáme, prof. Dr. Eugen Pauliny, Dr. Jozef Štolc a Dr. Ján Horecký) má tri časti: I. História reformy, II. Jazykovedná problematika, III. Shrnutie. Tretiu časť elaborátu — shrnutie — i s prepismi textov rozposlala Slovenská akadémia vied a umení jednotlivcom, prvdepodobne podľa registra umelcov a vedeckých pracovníkov, so žiadosťou, aby si návrh i texty prečítali. V sprievodnom liste, ktorí podpísali za SAVU Dr. Mikuláš Bakoš ako úradný správca, Stanislav Felber ako zástupca prednostu VÚ a Dr. J. Štolc ako zástupca administratívneho riaditeľa Jazykovedného ústavu, zdôrazňuje sa potreba reformy z dôvodov pedagogických a kultúrno-sociálnych, popri dôvodoch vedeckých, lingvistických, ale pripomína sa i potreba ohľadu „na terajšie súvislosti s ostatným slovanským svetom". O tom, či majú čitatelia nejako prejaviť svoju mienku o reforme, v liste sa nepíše.

Táto akcia, i blízkosť roku 1950, keď má vyjsť podľa spomenutých plánov nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu, viedla Správu MS k rozhodnutiu, že požiadala Jazykovedný odbor, aby na svojej riadnej pracovnej schôdzke rokoval o reforme slovenského pravopisu. Cieľom rokovania bolo predovšetkým zistiť dnešné náhľady slovenských jazykovedcov na reformu pravopisu, aby sa podľa tohto zistenia vypracoval návrh na nové Pravidlá slovenského pravopisu.

V zastúpení neprítomného predsedu Jazykovedného odboru prof. Dr. J. Stanislava poradu viedol podpredseda prof. Dr. E. Pauliny. Vychodilo sa z elaborátu SAVU; referoval o ňom E. Pauliny ako jeden z jeho autorov. Záverečné „shrnutie" elaborátu má päť bodov, ktoré tu doslovne uvádzame:

1. *Delenie slov.*

Pre delenie slov sa ako najvyhovujúcejšie ukazuje toto pravidlo:

1. V písme sa oddeľujú samostatné slabiky. Jednoslabičné slová sa nerozdeľujú.

2. Složené slová sa oddeľujú podľa častí, z ktorých sa skladajú, ak sú tieto časti slabičné a ak sa ako časti uvedomujú. Napr.: *noc-ľah, kníh-ku-pec, pri-ma-lý, pre-dať, od-ba-viť, ru-mun-ský.*

Tam, kde sa složené slovo neuvedomuje rovnako, možno deliť dvojakým spôsobom. Napr.: *roz-um* (podľa bodu 2), i *ro-zum* (podľa bodu 3a).

3. V ostatných prípadoch sa rozdeľuje takto:

a) pri spojení: samohláska+spoluhláska+samohláska patrí skupina

„spoluhláska+samohláska" do druhej slabiky. Napr.: *a-le, i-ba, o-na,* podobne: *vo-da, rá-no, se-no, sla-ma,*

b) pri spojení „samohláska+skupina spoluhlások+samohláska" patrí do druhej slabiky taká skupina spoluhlások, na ktorú sa častejšie začínajú slová domáceho pôvodu. Napr.: *sa-dlo* (porov. dlaň, dláto), *čí-slo* (porov. slama, sláva), *rý-chly* (porov. chlap, chlieb). Podobne: *hlá-ska, stra-šlivý, se-stra, by-strý* (porov. strach, strana).

Tam, kde podľa začiatku slov domáceho pôvodu možno nájsť viacej možností, možno deliť podľa všetkých. Teda: *by-strý* (porov. strach, strana), *bys-trý* (treba, trúba), *byst-rý.*

Cieľom tejto úpravy je:

1. odstrániť etymologické hľadisko pri delení slov, ktoré veľmi zaťažovalo pravopis;

2. zvýšením voľnosti v delení slov ulahčiť túto pravopisnú otázku, ktorá je vyvolaná iba technickou stránkou písania a podstatnej dôležitosti nemá.

2. *Rozpisovanie ô.*

Ukazuje sa účelným rozpisovať dvojhlásku *ô* na *uo.* Teda *kôň* ako *kuoň, bôr* ako *buor* a pod.

Dôvody tejto úpravy sú:

1. Dvojhláska *ô* by sa písala symetricky s dvojhláskami *ia, ie, iu.*

2. Písanie *uo* je srozumiteľnejšie, pretože diakritická značka „vokáň" je celkom osihotená a v podobnej funkcii sa nikde neužíva.

3. Zmenší sa počet diakritických značiek, ktorými je náš pravopis preťažený.

4. Ušetrí sa jeden typ na sádzacích a písacích strojoch.

3. *Predložka s, z, so, zo.*

Tu sa ako najvyhovujúcejšie ukazuje toto pravidlo:

Preložka *z, zo* sa pojí s druhým pádom. Teda: *ísť z poľa, z tohto hľadiska, choď mi z očú, ísť zo štúdií, vybrať zo stola, vziať zo stola* a pod. Pravopis predložky *z, zo* sa nemení podľa výslovnosti.

Predložka *s, so* sa pojí so siedmym pádom. Napr.: *s bratom, so sestrou, so mnou, s ním, s Petrom.* Pravopis predložky *s, so* sa nemení podľa výslovnosti.

4. *Predpona s-, z-, zo-.*

Predpona *s-, z-* sa užíva podľa výslovnosti, a to:

1. pred neznelou spoluhláskou (t. j. pred spoluhláskami *s, š, ch, p, t, ť, k, c, č, f)* sa píše vždy predpona *s.* Napr.: *schudnúť, spínať, spona, strhať, skladať, stierať, skrátiť, schod, sprvu, spoza, spredu, sprava, sticha, spriama, spravidla, spočiatku;*

2. pred znelou spoluhláskou (t. j. pred spoluhláskami *v, z, ž, h, b, d, ď, g, dz, dž, m, n, ň, l, ľ, r)* sa píše vždy predpona *z: zberať, zbierka, zbor, zháňať, zhon, zdierať, zložiť, zvrhnúť, zhodiť, zhádzať, zvážať, zrážať, zmyť, zblížiť sa, zlepšiť, zmiesiť, zrásť, zvariť, zbiť, zbelieť, zboriť, zrútiť, zvdvihnúť, zľava, zhusta.*

3. Predpona *so-* nejestvuje. Jestvuje len predpona *zo-* (v shode s výslovnosťou). Napr. *zobliecť sa, zobrať, zodrať, zohnať, zomknúť, zopäť,*

zosadiť, zozbierať, zosekať, zoschnúť, zoskočiť, zoskupiť sa, zoslať, zosnovať, zostreliť, zostihnúť, zostup, zošiť, zoškrabať, zoťať, zoznam, zožať, zobudiť, zobuť sa, zohnať, zohriať sožrať.

4. Slová, ktorých význam sa rozlišoval podľa písania predpony **s-** alebo *z-*, sa píšu podľa vyššie uvedených pravidiel jednotne. Tak sa píše:

zbeh: 1. zbeh ľudí, 2. vojenský zbeh,

zbíjať: 1. biť dovedna, 2. lúpiť,

znášať: 1. nosiť dovedna, 2. trpieť,

správa: 1. vedenie, 2. novina,

zísť sa: 1. stretnúť sa, 2. byť vhodný atď.

5. Slová, ktorých výslovnosť bola nejednotná, sa v pravopise i výslovnosti ustaľujú takto:

zmer, zmernica, uzmerniť, zošit, znáška, zrub, zmysel, sval, svah.

5. *Odstránenie písmena y, ý, označovanie ď, ť, ň, ľ.*

Bolo by žiadúce úplné odstránenie *y, ý* z pravopisu. Čiastočné odstránenie sa neodporúča.

Pri odstránení *y, ý* vzniká problém s označovaním skupín *ďi, ťi, ňi, ľi, — di, ti, ni, li.* Možno uvažovať o dvoch možnostiach:

1. Každé *ď, ť, ň, ľ,* nech za ním nasleduje akákoľvek samohláska, sa označuje mäkčeňom. Napr.: *ďeťi, ťepli, ťicho, ďivní, ďejini, ňikto, Ňemec, ľepší, ľichotiť, ňesieťe.*

Tento návrh má výhodu v tom, že pravopisné pravidlo je veľmi jednoduché. Iná jeho výhoda je v tom, že obraz slova sa nemení. Napr. *zhromažďeňie, zhromažďeňia, zhramažďeňiu, zhromažďeňím.* Jeho veľká nevýhoda je v tom, že sa veľkou mierou zvyšuje počet diakritických značiek (mäkčeňov), ktorými je náš pravopis už beztak preťažený.

2. a) *ď, ť, ň* sa označuje mäkčeňom, keď za ním nasleduje *i, í.* Napr.: *ďivoch, ťicho, ňikto.*

b) *ď, ť, ň, ľ* sa neoznačuje mäkčeňom, keď za ním nasleduje *e, ia, ie, iu.* Napr.: *deti, deň, teplí, nedeľa, neviem, nesiete, diabol, vitiahnuť, tiecť, niekto.* Ináč povedané: Keď za *ď, ť, ň, ľ* nasleduje *e, ia, ie, iu,* zachovajú sa dnešné pravidlá.

c) *ľ* sa neoznačnje mäkčeňom, keď za ním nasleduje *i.* Napr.: *lichotiť, líce, lipa.* Aj pri označovaní *ľ* sa zachovávajú dnešné pravopisné pravidlá.

Tento návrh je zdanlive zložitejší ako predchádzajúci, lebo pravidlo má tu tri body. Tiež nezachováva nezmenený obraz slova. Porov.: *zhromaždenie, zhromaždenia, zhromaždeniu, zhromaždeňím.* Jeho veľkou výhodou je, že sa odstraňuje *y, ý* zo všetkých pozícií a počet diakritických znamienok sa zvyšuje veľmi nepatrne.

Dôsledok odstránenia *y, ý* by sa prejavil týmito úpravami:

1. Písmeno *y, ý* sa nepíše nikde v domácich a cudzích obecných slovách. Namiesto neho sa píše v týchto slovách *i, í.* Tak sa píše:

bistrí, bík, pikať, picha, miš, míliť sa, visoki, víbor, jazik, nazívať sa, sipať, síkorka, kidať, kichať, hinúť, hiriť, chiba, chíliť sa, stariga, stríc...

dim, dichať, tilo, tíkať sa, niť, liko, vplívať...

buki, dubi, krámi, hradi, kleni, ploti, stoli, hlavi, ruki, nohi, kladi, lati, ženi, sili...

mi, vi, ti...

tvrdí, čistí, pekní, osamelí, dobrí, zdraví, slabí, s dobrím, pekních chlapcov, slabích, peknými, slabími...

cinik, disgeneza, ginekologia, sinchronia, metonimia, toponimia, tipograf, idila, triptich, moskit, pižama, baldachín, poliklinika, oximoron...

2. Písmeno *y, ý* sa píše v domácich aj cudzích vlastných menách podľa doterajšieho úzu a v cudzích miestnych menách, kde nie sú písané slovenským pravopisom, alebo keď nie sú zdomácnené. Tak sa píše: Masaryk, Masarik, Ryba, Riba, Ribárik, Ledényi, Kállay, Matulay...

New York, Lyon, Pyreneje, Egypt, Sýria...

ale píše sa: Londín...

(Pri miestnych menách cudzieho pôvodu bude treba vec ešte podrobnejšie preskúmať.)

Pravopisná reforma, pri ktorej by sa neodstránilo *y, ý*, bude nedokonalá a nedosiahne svoj hlavný cieľ: uľahčiť pravopis a umožniť jeho naučenie každému gramotnému človeku s normálnymi rozumovými schopnosťami.

6. *Odstránenie ä.*

Podľa návrhu prof. Dr. E. Paulinyho sa *ä* nemá odstrániť. Má sa ponechať v dnešnom rozsahu a majú sa pripúšťať dnešné varianty vo výslovnosti. Podľa jeho náhľadu niet už dnes dôvodu robiť v slovenskom jazyku hláskoslovné zmeny. Touto zmenou (odstránenie *ä*) by sa totiž odstránil zo spisovnej slovenčiny jeden z jej samohláskových zvukov. Zvuk *ä* sa od čias M. M. Hodžu pokladá za pekný zvuk, ktorý je pre slovenčinu charakteristický. Odstránenie zvuku *ä* by sa mohlo vo vzdelanej slovenskej verejnosti pokladať za počiatok odslovakizovania spisovnej slovenčiny a za porušenie jej zvukových kvalít.

Odstránením zvuku *ä* by sa nedosiahlo ani podstatného uľahčenia v pravopise, lebo, ako skúsenosti ukazujú, žiaci sa vedia naučiť správne užívanie *ä* v písme pomerne ľahko.

Podľa návrhu Dr. J. Horeckého má sa *ä* odstrániť v pravopise a vo výslovnosti. V pravopise a vo výslovnosti má sa nahradiť znakom *e* (napr. *meso, peť, deveť, svetí*) a *a* (v skloňovaní typu *žrieba*).

Zavedenie *e* za *ä* je možné preto, že už aj teraz sa pripúšťa výslovnosť *e* v slovách, ako *meso, peť, svetí.*

Zavedením *a* za *ä* v type žrieba, žriebatko sa sjednocuje paradigma i odvodzovacia prípona.

Aj po odstránení písmena *ä* by sa však pripúšťal ortoepický variant *ä* v takom rozsahu, v akom sa píše v dnešnom pravopise.

V diskusii o týchto návrhoch uvádzaly sa dôvody za ne i proti nim. Pri prvom bode — okrem drobností vo formulácii — všetci prítomní prejavili súhlas s uvedeným návrhom, kde sa zavrhuje etymologické hľadisko. Pri druhom bode — rozpisovanie *ô* na *uo* — k uvedeným dôvodom za rozpisovanie pridal sa ešte dôvod nový: rozpísanie by prispelo k rozšíreniu správnej výslovnosti tejto dvojhlásky, lebo dnešná grafika často viedla k vyslovovaniu *ô* ako *ó* miesto *uo.*

No ten istý dôvod možno uviesť i proti, keďže zas písanie *uo* môže zvádzať k dvojslabičnej výslovnosti. Okrem toho v tomto bode nerobí sa mnoho pravopisných chýb, takže tu nejde ani tak o otázku praktickú ako teoretickú, lingvistickú. I tu väčšina prítomných prijala návrh na rozpísanie *ô* s dvoma literami *uo*. — Pri treťom bode — predložky *s, z, so, zo* — uvažovalo sa, či vôbec zachovať v písme dve predložky. Za zachovanie dvoch predložiek v smysle návrhu SAVU hovorí i písanie dvoch predpôn *s-* a *z-*. Tretí a štvrtý bod návrhu prijal sa v úplnom znení, hoci práve v predponách *s-, z-*, keď sa budú písať podľa výslovnosti, hodne sa zmení grafická podoba niektorých slov (napr. Zbor poverenikov, Národopisný zborník, zhromaždenie, schôdzku zvolať atď.).

Najsložitejšou otázkou sa ukázalo odstránenie písmena *y, ý* a označovanie *ď, ť, ň, ľ* v piatom bode návrhu. O „ypsilonovej" otázke už prv písalo a hovorilo sa najviac, pretože litera *y* je ako by základným kameňom celej dnešnej pravopisnej sústavy. Keď sa odstráni, treba prebudovať celú sústavu. Znovu sa shrnuly dôvody za odstránenie *y:* Litera *y* nereprezentuje osobitnú hlásku s funkciou významove rozlišovacou (fonému), takže jedinej *i*-ovej fonéme má zodpovedať jediná grafém a. Písmeno *y* je historický prežitok, ktorý robí najviac ťažkostí pri učení pravopisu v škole i mimo školy. Doteraz pri vyučovaní slovenčiny sústreďovala sa pozornosť na pravopis, po reforme pravopisu viacej času sa môže venovať gramatike a štylistike. Pravopis bude sa učiť súčasne s výslovnosťou, o ktorú sa môže opierať. Uvádzaly sa i dôvody za ponechanie *y*, resp. len za jeho čiastočné odstránenie. Najvážnejší argument za jeho ponechanie je skutočnosť, že je v dnešnej sústave pevne začlenený. Jeho odstránenie zmenilo by tradíciou ustálený optický obraz slov. Spisovný jazyk ako jazyk zväčša písaný a čítaný stratil by dôležitý rozlišovací prostriedok v homonymných slovách, ako *byť: biť, my: mi* ap. Písmeno *y* je pomôckou na rozlišovanie tzv. tvrdých a mäkkých hlások s hľadiska pravopisného a tvrdých a mäkkých vzorov pri skloňovaní: *dub — meč, ryba — ulica, dobrý — cudzí* atď. — Reforma pravopisu odstránením ypsilonu dostala by charakter radikálnosti a priniesla by so sebou pretrhnutie tradície, porušenie pravopisných súvislostí s ostatnými slovanskými jazykmi, najmä s českým a predovšetkým — ako každá veľká pravopisná reforma — národohospodárske škody (pretláčanie učebníc a inej literatúry, nacvičovanie nového pravopisu atď.). — K trom návrhom na novú úpravu pravopisného systému pribudol štvrtý (Dr. E. Jónu), ktorý počíta len s čiastočným odstránením ypsilonu v tých prípadoch, kde sa robí najviac pravopisných chýb a ktoré sú preto zrelé na reformu: v množnom čísle minulého času (v príčastiach *l*-ových: chlapi robili — ženy, deti robili) a v množnom čísle prídavných mien (pekný chlap — pekný chlapi — podľa pekných chlapov ap. v shode s výslovnosťou).

No na schôdzke väčšina prítomných lingvistov priklonila sa

k návrhu na odstránenie ypsilonu a na označovanie *ď, ť, ň, (ľ)* len pred *i* (t. j. k návrhu prof. Dr. Nováka).

Pri piatom bode — nahradenie *ä* písmenom *e*, resp. *a* — sa ukázalo, že dôvody za *ä* i proti nemu sú asi vyvážené, ale zvíťazila mienka predsedajúceho prof. Dr. E. Paulinyho, ktorý sa postavil za ponechanie hlásky i litery *ä* v spisovnej slovenčine.

Pre slovenských lingvistov, ktorých väčšina je združená v Jazykovednom odbore, vec pravopisu s lingvistického stanoviska je jasná. Ostáva už len podľa prijatých zásad podrobne vypracovať Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom, na aké je naše obecenstvo navyknuté. Pravda, každá pravopisná reforma má nesmierny dosah kultúrny, sociálny i politický. Treba pri nej mať ohľad na uľahčenie pravopisu, ale i na zachovanie kontinuity spisovného jazyka, na kultúrne tradície a súvislosti s ostatným slovanským svetom. Preto pri konečnom rozhodovaní, ktoré zostane v rukách školskej a osvetovej správy, bude treba uvážiť okrem dôvodov lingvistických všetky tieto okolnosti. *E. Jóna*

Kritiky a recenzie

UNIV. PROF. Dr. KAREL KREJČÍ: JAZYK VE VÝVOJI SPOLEČNOSTI. Studie ze sociologie spisovného jazyka. Praha 1947, strán 103. Broš. Kčs 65,—.

Sledovať ponímanie funkcie spisovného jazyka, jeho zástoj a hodnotenie v istom spoločenstve, charakterizovanom určitými presne vymedzenými znakmi biologickými i kultúrnymi, je pre jazykové dejiny i pre vznik národného povedomia jedným z najdôležitejších prameňov poznatkov. Ale táto problematika náležite zaujíma i sociologiu, a to preto, lebo jazyk spisovný je konvencionovaná norma dorozumievacieho prostriedku istého spoločenstva v najrozličnejších formách a situáciách styku tohto spoločenstva. Hľadisko sociologické, ktoré na spisovný jazyk aplikuje prof. K. Krejčí, otvára nám nové perspektívy ponímania jazyka. Tieto perspektívy snaží sa autor dokladať poukazom nielen na jazyky naše (slovenský a český), ale odvoláva sa i na súvislosti celoeuropské.

Celú problematiku si autor rozvrhol do šiestich kapitol. V prvej osvetľuje funkcie spisovného jazyka, a to praktickú funkciu, s pomocou ktorej sa dorozumieva istá skupina ľudí, obývajúca spoločné územie alebo spájaná spoločným záujmom a zástojom v nejakom spoločenstve, i symbolickú funkciu, ktorá v tejto skupine ľudí vyvoláva pocit jazykovej spolupatričnosti, formovanej v dnešnom ponímaní na národné povedomie. Potom si všíma bližšie vznik a úkony spisovných jazykov a definuje pojem jazyka vedúcej spoločenskej vrstvy, ktorý bol prv vlastne stavovským jazykom, spájajúcim tie isté vrstvy i v spoločenstvách jazykovo sa príkro diferencujúcich. Takýto stavovský jazyk nazýva i jazykom nadnárodným. Vo funkcii nadnárodného jazyka bola u nás latinčina, nemčina, neskoršie i maďarčina, v starších obdobiach i čeština.

Do vývinu jazykov a ich hodnotenia však mocne zasiahlo niekoľko duchovných i spoločenských prúdov, ktoré radikálne pozmenily názory o význame funkcií a o postavení spisovného jazyka v rámci kultúrnych výtvorov. Za prvý prúd možno označiť stúpanie jazykového, neskoršie národného povedomia. Jazyk sa stáva symbolom ná-

roda. Vedecké hnutie v XVIII. storočí a predovšetkým sociálne prerody, ktoré vytlačily šľachtickú vrstvu z vedúceho postavenia v spoločenskom živote a nahradily ju širokými ľudovými vrstvami, prinášajú so sebou i jazyk týchto ľudových vrstiev. Tento sa potom začína starostlivo pestovať a vytláčať nadnárodné jazyky takmer zo všetkých funkcií (okrem bohoslužobnej, v ktorej sa drží ešte stále latinčina, bibličtina atď.). Ako prebiehal tento proces, vysvetľuje prof. K. Krejčí na širokom dokladovom materiáli aj z iných europských jazykov. V kapitole o jazykovom obrodení XIX. storočia skondenzoval poznatky nielen o kultúrnych, ale i sociálnych a hospodárskych príčinách, ktoré napomáhaly vznik mnohých nových národných spisovných jazykov. Jeho dve vložky o svätom mene vlasti a o jazykovej karikatúre v dramatickej literatúre, z ktorých posledná bola už uverejnená v XV. ročníku Sborníka Matice slovenskej (1937), vhodne dopĺňajú ostatné cenné jeho poznatky z tejto problematiky zástoja spisovného jazyka v istom národnom spoločenstve.

V záverečnej kapitole o jazyku a revolúcii poukazuje na spätosť jazykových zmien so spoločenskými a sociálnymi prevratmi. Odlišným nazeraním na funkciu spoločenských vrstiev a stavov v historickom vývine mení sa i chápanie významu spisovného jazyka, jeho funkcie, i zaťaženie.

Kniha prof. Krejčího je významným obohatením literatúry o jazykových javoch, o tom, ako zasahujú spoločenské i sociálne procesy a rozličné prevraty v štruktúre spoločnosti a v ponímaní kultúrnej funkcie, poslania tried a stavov, do vývinu spisovných jazykov. Autor podáva rozhľad naozaj europský, lebo svoje poznatky aplikuje i na cudzích jazykoch. Kniha prináša veľa podnetného i pre štúdium dejín spisovného jazyka slovenského, najmä ak vývody prof. Krejčího sa usilujeme uplatňovať pre obdobia, v ktorých slovenčina, jej hovorová forma, začala prenikať do písaných jazykových prejavov českých, slovenskej proveniencie a nahrádzať češtinu, ktorá sa užívala u nás vo funkcii nadnárodného jazyka. *Adam Pranda*

JERZY POGONOWSKI: METODA NAUKY JĘZYKOZNAWCZEJ W PORÓWNANIU Z METODĄ NAUK PRZYRODNICZYCH. „Kwartaln. Filozof." XVI, 1946, str. 293—350. Odtlačok.

Prv, ako by sme zreferovali o tomto cennom príspevku k problematike metód jazykovedných a prírodných a ich vzájomného porovnania o príspevku, založenom na takej širokej znalosti celého problému a ujasneného postupu, ako to nachádzame v poľskej štúdii vratislavského univerzitného profesora Jerzyho Pogonowského, musíme sa aspoň pár slovami zmieniť o tomto vzácnom priateľovi Slovákov a predstaviť ho našej širokej čítajúcej verejnosti, lebo si to zaslúži nielen ako vedec, ale i ako človek a umelec.

S menom prof. Pogonowského poslucháči slavistiky stretajú sa častejšie. Nie im je neznáme tak, ako nie je neznáme ani všetkým

tým, ktorí sledujú propagačnú prácu, robenú samými cudzincami v prospech nášho mena slovenského. Prof. Pogonowski patrí medzi tých vzácnych ľudí, ktorí svojím slovom otvárajú cestu do sveta, našej literatúre i nášmu umeniu. Už ako lektor poľského jazyka na bratislavskej univerzite živo publikačne pracoval v slovenskej i českej tlači. Teraz ako profesor vratislavskej univerzity venuje sa poľskej slavistike, lingvistike a filologii. Jeho záujem okrem toho koncentruje sa — kedysi prakticky, dnes viac teoreticky — i na umeleckú tvorbu ako speváka i historika spevu so zvláštnym zreteľom na slovanské sily estrádové a scenické.

Spomínaný príspevok je však z oblasti jazykovedy. Hneď v úvode svojej obsiahlej štúdie konštatuje, že už od samých počiatkov nášho storočia neustále sa nielen pociťuje, ale i zdôrazňuje potreba výrazného rozlíšenia filologie od lingvistiky (jazykovedy). Filologia mala by sa podľa neho zaoberať len normatívnym výskumom gramatiky. Lingvistika pritom koncentrovala by sa na podrobný historicko-opisný výskum jazykových spoločenstiev. Pri vymedzovaní vzťahu jazykovedy k ostatným vedám zdôrazňuje vplyv metodologie iných vied (i vied s rozdielnymi metódami bádania a s odlišnými problémami) na jazykovedu a jej metódy, ktoré vlastne pôsobia na seba navzájom. I pri rozdielnosti postupov (pre vedy humanistické je charakteristická indukcia, tradičný spôsob bádania od podrobností a jednotlivostí k celku; pre vedy prírodné zas metóda deduktívna, vyplývajúca z empirického charakteru týchto vied), ktorými sa tieto vedy uberajú, možno ľahko zistiť vzájomný prenik vplyvov. „Dá sa veľmi dobre hovoriť o vplyve vied matematicko-prírodných na teóriu poznania."

Celú problemaitku rozdelil si autor vo svojom príspevku po úvode do piatich kapitol. V prvej sleduje bližšie delenie a metódy vied, rozdielnosť ich postupov, akými pracujú vedy „vlastné" (sciences) a vedy humanistické (lettres). Pód prvými sa rozumejú vedy matematicko-prírodné; pracujú deduktívne. Druhé sú zas vedy duchovné a pracujú metódami induktívnymi. Tento rozdielny metodologický postup však nijako nevylučuje vzájomné ich ovplyvňovanie. Po podrobnom charakterizovaní metodologických návodov Bacona a Milla v kapitole druhej prechádza k Wundtovej Psychologii národov a jej vzťahu k jazykovede. Tento návod dáva impulz k zintenzívneniu myslenia v mnohých oblastiach. Zdôrazňuje, že metodologia filozofických vied musí sa oprieť i o metódu syntézy. O syntézu výsledkov má sa snažiť tak, aby sa splnily postuláty historizmu, analýzy i syntézy.

Po charakterizovaní metód vied prírodných v kapitole štvrtej a metód jazykovedy v kapitole piatej bližšie sa zaoberá názormi Ułaszyna a J. Baudouina de Courtenay, ktorý zdôrazňuje úlohu hlásky v jazyku, ale zo svojej koncepcie nevyvádza všetky dôsledky. Príliš zdôrazňoval psychologiu a fakt, že reč sa ne-

ustále mení. Chce tým previesť myslenie do kategórie faktov, nasledujúc v tom prírodovedcov.

Východiskom práce prof. Pogonowského je metóda jazykovedná. Na jej pozadí načrtáva a rieši aj iné problémy. V príspevku sa mu ich podarilo vyriešiť, najmä onen prenik vplyvov, ktorý je zo všetkých vied a do všetkých. Poukázal i na to, ako sa odráža v jednotlivých vedách i rozdielneho charakteru. *Adam Pranda*

UNIV. PROF. DR. ALEXANDER V. ISAČENKO: FONETIKA SPISOVNEJ RUŠTINY. Náučná knižnica SAVU, sv. 7, Bratislava 1947. Strán 223, cena Kčs 180,—.

Zavedenie ruštiny ako povinného jazyka do našich škôl dalo podnet k napísaniu viacerých učebníc a príručiek ruštiny, ale mnohé z nich nie sú na patričnej výške vedeckej a pedagogickej. Prehĺbeniu štúdia ruštiny na vedeckých základoch venuje sa u nás sústavne univ. prof. Dr. Alexander V. Isačenko. Výsledkom jeho prác je aj táto *Fonetika spisovnej ruštiny.*

Rozsiahly úvod k vlastnej fonetike tvorí kapitola o historickom, zemepisnom a sociálnom základe dnešnej spisovnej ruštiny, kde Isačenko ukazuje, pravda, iba v hlavných obrysoch, ako sa spisovná ruština vyvíjala v jednotný spisovný jazyk, i ako sa diferencovala na rozličné jazykové štýly. Dejinný vývin ruštiny tu však je zachytený iba s hľadiska vonkajších udalostí, kým vnútornému vývinu ruštiny ako samostatného útvaru sa venuje vcelku malá pozornosť. Ale to vyplýva zo skutočnosti, že cieľom knihy nie je podávať úplné dejiny spisovnej ruštiny, ale že táto úvodná kapitola má byť skutočne iba úvodom a prostriedkom pre hlbšie poznanie dnešnej ruštiny.

Osobitnú pozornosť v tejto úvodnej kapitole venuje Isačenko problémom ruského pravopisu, pričom zdôrazňuje najmä fakt, že v ruštine niet takého úzkeho vzťahu medzi slovom písaným a hovoreným ako napr. v slovenčine. Preto je len celkom zrejmé a s hľadiska pedagogického veľmi vítané, že aj vo vlastných fonetických kapitolách sa vždy venuje pozornosť pomeru písma k hovorenému slovu a upozorňuje sa na osobitnosti, resp. ťažkosti ruštiny s hľadiska slovenčiny. V ďalšom Isačenko podrobne rozoberá jednotlivé zásady predrevolučného pravopisu i revolučnej pravopisnej reformy, upozorňujúc na jej nedostatky a nedôslednosti. Pritom jeho niektoré pozorovania sú inštruktívne aj s hľadiska slovenskej pravopisnej reformy. Pretože písanie (transkripcia) cudzích slov v ruštine robí značné ťažkosti, podáva Isačenko aj o nej podrobné pravidlá. Napokon si v tejto úvodnej kapitole všíma vplyvu pravopisu na výslovnosť, ktorý sa však prejavuje iba v jednotlivostiach, ako je pochopiteľné pri jazyku, ktorý má za sebou takú dlhú tradíciu a ktorého základom je vlastne jednotná moskovská koiné (podobne ako vo francúzštine).

V kapitole, venovanej všeobecným poznámkam o fonetike, jej

predmete a zaradení medzi ostatné vedy, Isačenko správne zdôrazňuje, že fonetika nepatrí do jazykovedy, pretože nedbá na dorozumievaciu funkciu jazyka: jej predmetom sú akustické zjavy a fungovanie rečových orgánov. Je teda iba pomocnou vedou jazykospytnou, ale s hľadiska náuky o výslovnosti, ako vlastne je aj táto kniha, je disciplínou veľmi dôležitou. Preto preberá Isačenko jednotlivé odvetvia fonetiky a jej metódy; ďalej vykladá fonačný pochod (pri ktorom zdôrazňuje účasť aktívneho artikulačného orgánu, i pasívnej artikulačnej plochy), akustickú stránku hlások a napokon informuje o transkripčných pokusoch. Sám podáva (v tabuľke na začiatku knihy) zjednodušenú transkripciu, upravenú podľa praktických možností našich tlačiarní.

Vlastnému výkladu o fonetike ruštiny, predovšetkým o artikulácii jednotlivých hlások, sú venované dve nasledujúce kapitoly o konsonantizme a vokalizme.

V kapitole o konsonantizme poukazuje na bohatosť ruského konsonantického inventára, podáva jeho triedenie podľa rôznych hľadísk. Výklady sú sprevádzané grafickými znázorneniami. S praktického hľadiska treba pokladať za veľmi vhodné a účelné porovnávanie s výslovnosťou slovenských konsonantov a stály zreteľ na pomer písma, jednotlivých konsonantov i konsonantických skupín k výslovnosti. Podobne postupuje Isačenko aj pri rozbore vokálov, kde osobitne študuje vokalizmus prízvučný a neprízvučný a osobitne vplyv konsonantického okolia na realizáciu jednotlivých vokálov. Napokon sa zaoberá redukciou vokálov (pričom uvádza presné pravidlá akania a ikania) a výnimkami zpod redukčných pravidiel pri speve a vplyvom rôznych gramatických tvarov.

V poslednej krátkej kapitolke preberá Isačenko dva problémy: intonáciu a sandhiové zjavy. Problémy intonácie však iba nadhadzuje, ukazujúc najmä na shody medzi ruštinou a slovenčinou vo vetnej intonácii dialogickej a rozdiely v intonácii monologickej (prednesovej).

Ako vidieť aj zo skutočností tu uvádzaných, Isačenkovi nejde o fonetiku ruštiny v tom smysle, že by sa tu skúmalo tvorenie jednotlivých ruských hlások a ich rozmanitých odtienkov v individuálnej výslovnosti. Zameranie celej knihy nie je teda výskumné, ale pedagogické (ako ukazuje aj fakt, že vyšla v Náučnej knižnici SAVU, určenej predovšetkým pre vysokoškolských študentov); z toho vyplýva, že si môže a musí všímať iba „štandardných" hlások a ich vyslovovania a teda orientovať sa na fonetiku akustickú. Tým sa približuje vlastne fonologii, skúmajúc iba fonémy a ich kombinatórne varianty a určujúc v mnohých prípadoch aj podmienky ich výskytu.

S hľadiska pedagogicko-fonetického pokladáme Isačenkovu knihu za cenný prínos nielen do náuky o výslovnosti ruštiny, ale aj do náuky o výslovnosti slovenčiny. *J. Horecký*

Rozličnosti

Dojčiť, dojča. (J. B., P.) — Odpor proti niektorým slovám a tvarom, zavádzaným do spisovnej slovenčiny, nie je nič nového. Písalo a hovorilo sa už hodne o slove *načim* (= treba), ktoré sa mnohým zdá nárečové, neznáme, alebo o tvaroch *Pavel, Pavol,* z ktorých podoba *Pavol* sa niektorým nepáči, pretože vraj pripomína známe domáce zviera (pa-vol) atď.

Podobný prípad je i pri slovách *dojča, dojčiť,* proti ktorým sú námietky, že ich upotrebením v spojení s ľuďmi sa uráža ľudská dôstojnosť.

Príčiny odporu proti niektorým slovám, ako vychodí z uvedených príkladov, môžu byť rozličné. Pri slove *dojčiť* ide vlastne len o jeho význam, štylistické hodnotenie a zaradenie. Máme naozaj slová, ktoré sa normálne upotrebujú, keď je reč o zvieratách, ako *žrať, dochnúť* ap., a o ľuďoch len pejoratívne, t. j. v zhoršenom význame, keď sa hovorí o zlých ľuďoch alebo o ich nepekných vlastnostiach. S tohto hľadiska slová možno rozdeliť na neutrálne, bez citového prízvuku, a na slová s citovým prízvukom (expresívne), v dobrom (melioratívnom) alebo zlom (pejoratívnom) smysle. Treba nám teda rozhodnúť, či slovo *dojčiť* má o ľuďoch naozaj zhoršený (pejoratívny) význam.

V našom spisovnom jazyku používa sa slovo *dojčiť* už od čias A. Bernoláka. Už českí slovníkári J. Dobrovský a po ňom J. Jungmann vo svojich slovníkoch uvádzajú toto slovo ako slovenské. J. Jungmann zisťuje dva jeho významy: 1. „dojkou býti", 2. „kojiti". Z toho vysvitá i pôvod podoby *dojčiť.* Základom je sloveso *dojiť* s významom 1. ‚vyťahovať, odnímať mlieko z vemena dojných zvierat', 2. ‚dávať mlieko'. Z neho utvorilo sa meno toho, kto dojí: (predpokladaný tvar *dojec* pre mužský rod), *dojka* pre osobu (prípadne zviera) ženského rodu. Meno *dojka* je základom slovesa *dojčiť.* Ako je *muka — mučiť, ruka — ručiť* atď., tak je i *dojka — dojčiť.* — V slovenskej literatúre nachodíme doklady na sloveso *dojčiť* u Dobšinského, Tajovského, Hviezdoslava, ba i v preklade Biblie (kat.). V platných Pravidlách slovenského pravopisu (1940) uvádza sa len sloveso *dojčiť* a výslovne sa upozorňuje, že v slovenčine je správne nie „kojná", ale *dojka,* nie „kojenec", ale *dojča.* Okrem tvaru *dojčiť*

v podobnom význame sa používa sloveso *nadájať, pridájať* v spisovnom jazyku i v nárečiach. Z týchto dokladov vidno, že mnohí spisovatelia v slove *dojčiť* necítia nič hanlivého.

Na druhej strane v posledných tridsiatich rokoch sa hodne používa sloveso *kojiť* a odvodené podstatné meno *kojenec,* najmä v odborných lekárskych kruhoch (v dielach Dr. A. J. Churu a i.). Sloveso *kojiť* Bernolák vo svojom Slowári uvádza ako slovenské len vo význame ‚hladiť, pokojiť...', vo význame ‚nadájať' ho pokladá za bohemizmus a odporúča *dojčiť*. Sloveso *kojiť* je naozaj z češtiny a vykladá sa, že vzniklo tzv. dekompozíciou (rozložením) z tvaru *po-kojiti* (porov. *pokoj*). Zúžením významu *kojiti (dítě)* dostalo časom povahu termínu. V podobnom význame zo slovanských jazykov poľština má príslušný tvar nášho slovesa *kŕmiť,* ruština obmenu slovesa *túliť,* juhoslovanské jazyky (ako náš jazyk) obmenu základného slovesa *dojiť*. Podľa Pravidiel slovenského pravopisu ostávajú i v slovenčine slová *ukojiť, ukájať* vo význame ‚uspokojiť, utíšiť' akiste podľa hodnotenia Bernolákovho. A tak je pochopiteľné, že podľa pomeru *bičovať: ubičovať, hnať: uhnať, kameňovať: ukameňovať* atď. ľahko sa utvorí nový pomer *kojiť: ukojiť*. Takto postavenie slovesa *kojiť* v slovnej zásobe spisovného jazyka sa upevňuje a podľa českej terminologie lekárskej i zdravotníckej sa drží i vo význame ‚nadájať'.

V slovenských nárečiach približne v tom istom význame upotrebúvajú sa popri *kojiť,* ktoré sa rozšírilo pravdepodobne z náboženskej literatúry, výrazy *nadájať, pridájať, dojčiť, plekať*. Podľa zisťovania u niekoľkých zástupcov jednotlivých nárečí na strednom Slovensku najčastejšie sú výrazy *nadájať, pridájať,* na západnom Slovensku je známe i *dojčiť,* ktoré je najčastejšie na východnom Slovensku. Sloveso *plekať* používa sa zriedka o ľuďoch, obyčajne len o zvieratách. Menej známe je podstatné meno *dojča,* častejšie *kojenec,* ale na strednom Slovensku sa obyčajne upotrebúva výraz „malô", „maličkô". Vo všetkých častiach Slovenska vo význame ‚žena najatá na nadájanie cudzieho dieťaťa' (i vo význame 1. ‚žena, ktorá dojčí', 2. ‚dojné zviera') je známe slovo *dojka*.

Z jazykového materiálu získavame si taký obraz dnešného spisovného úzu, že v jazykových príručkách a u ľudí, ktorí dbajú na ich príkazy, dáva sa prednosť slovu *dojčiť (dojča),* kým v odborných kruhoch lekárskych a zdravotníckych a podľa nich aj u matiek upotrebúva sa ako termín slovo *kojiť (kojenec)*. V budúcnosti práve vplyvom odborných kruhov zdravotníckych pri zvýšenej starostlivosti o deti všeobecne sa rozšíri ten výraz, ktorý sa definitívne ustáli ako odborný termín. Nateraz s jazykovedného stanoviska môžeme odporúčať len výrazy *dojčiť, dojča,* lebo sú domáceho pôvodu a námietky proti nim nie sú presvedčivé. *ej.*

Boris. — V našej spoločnosti sa meno *Boris* dáva veľmi často deťom, aby sa tým manifestovalo slovanské smýšľanie rodičov. Toto

meno je veľmi dobre známe z najstarších ruských a bulharských dejín. Užíva sa dodnes u týchto Slovanov. — Meno *Boris* nie je však slovanského pôvodu. Je to meno turánske a značí ‚vlk'. Porov. Iordan Ivanov, Miletičov sborník, Sofia 1933, str. 634. *J. S.*

Začína — končí. Už zasa môžete čítať, že *predstavenie „začína" o 20. hod. a „končí" o 22. hod.* Čudujeme sa, že takéto nesprávne texty bývajú aj na plakátoch inak serióznych inštitúcií. Máme zas len poúčať, že v slovenčine *predstavenie sa začína* a že *sa končí?* Každý kultúrny Slovák vie, že sú to celkom elementárne hrubé chyby proti dobrej slovenčine, a jednako stretávame sa s nimi nielen na plakátoch, ale aj v novinách atď. Budeme teda hovoriť: *začínam robotu, končím kopanie,* ale *robota sa začína, kopanie sa končí.* Je to rozdiel. Dedinčan tu neurobí chybu. Nech ju teda nerobia ani inteligenti. *-v.*

Plusquamperfectum? — V slovníkovej časti Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940 uvádzajú sa tvary *perfektum, imperfektum,* ale *plusquamperfectum.* V prvých dvoch prípadoch tá istá hláska slova, resp. časti složeného slova, *perfektum* označuje sa literou *k,* v treťom prípade literou *c.* Pri rozhodovaní akiste sa tu bral ohľad na slovko *quam,* ktoré v složenom slove *plusquamperfektum* má pre slovenčinu cudzí grafický prvok *qu,* takže celé slovo dostáva charakter ako by citátu z cudzej reči. No skutočnosť je iná: všetky tri názvy sa používajú v gramatickej literatúre približne rovnako, treba ich teda i písať rovnako, a to s *k,* nie s *c.* — Otázku *qu:kv* bude treba osobitne riešiť. V Pravidlách neuvádza sa *qu* v abecede, ale v slovníku je osobitná litera *Q,* pod ktorou sa uvádzajú dve osobné (krstné) mená: *Quido* a *Quintus.* Obe by bolo možné prepisovať spojením *Kv-.* Litera *qu* mala by sa obmedziť na cudzie vlastné mená a pri apelatívach len na skutočné citáty z cudzích reči. Pri novom vydaní Pravidiel asi v takomto smysle bude treba túto vec zmeniť. Predbežne odporúčame písať aspoň *plusquamperfektum.* *ej.*

Protiplán, nadplán. — Plánovité hospodárstvo zakladá sa na tom, že pracovná spoločnosť určí si výrobný plán a zaviaže sa splniť ho, t. j. v určenom čase vyhotoví určené množstvo výrobkov. Ak je táto spoločnosť schopná vyrobiť v danom časovom úseku viacej, ako určuje plán, ak je schopná vyrobiť nad kvantum, určené plánom, nepracuje proti pôvodnému plánu. Pôvodný plán prekročuje, určuje si nové úlohy, ktoré presahujú pôvodný plán, čiže v pomere k pôvodnému plánu vypracúva sa *nadplán.*

V slovenčine predpona *proti-* a predložka *proti* má svoj ustálený význam a označuje, že nejaká činnosť smeruje proti inej činnosti, nejaká hodnota stojí proti inej hodnote. *Protiútok* označuje činnosť,

ktorá má znehodnotiť inú akciu, útok, *protinávrh* smeruje proti návrhu, má znehodnotiť návrh. *Protiplán* znamená činnosť, ktorá znehodnocuje iný plán.

V našej tlači používa sa formá *protiplán* v takomto význame. Napr.: ... oblastné orgány sú teraz plne zamestnané bezprostrednými úlohami *protiplánov* dvojročnice a prípravou operatívnych plánov päťročnice ... (Budovateľ X, č. 20, 14. mája 1948, str. 2); Nesplnenie plánovaných úloh v máji — teda v mesiaci, keď tieto úlohy mały byť vplyvom *protiplánov* podstatne prevýšené (Budovateľ X, č. 27, 2. júla 1948, str. 1); ... robotníci tohto závodu splnili stanovený plán a pokračujú plným tempom v *protipláne* (Práca III, č. 245, 15. sept. 1948, str. 3); Zdôraznil, že len plánované hospodárstvo nám zabezpečí dostatok statkov, a že ak chceme dopyt plne uspokojiť, musíme splniť do dôsledkov *protiplánovanie* (Práca III, č. 244, 14. sept. 1948, str. 1).

V ruštine, odkiaľ preberáme dnešnú hospodársku terminologiu, výkon, ktorý presahuje stanovený plán, označuje sa výrazom „sverch plana".

V slovenčine tento význam náležite vystihuje predložka a predpona *nad*. Príklad: Robotníci vyrobili určité množstvo *nad* plán. Obec dodala určité množstvo *nad* stanovený plán. A podobne „robotníci pokračujú plným tempom v *nadpláne*.

V tomto smysle píše aj prof. Trávníček vo Svobodných novinách (28. apríla 1948, str. 7). Slovo *nadplán* vystihuje zreteľne úsilie zvýšiť výkon nad stanovený plán.

Uspokojiť sa s niečím — uspokojiť sa niečím (E. V. T.) — Sloveso *uspokojiť sa* viaže sa s inštrumentálom, t. j. vyžaduje vyjadriť predmet alebo príslovkové určenie spôsobu siedmym pádom. Patrí do skupiny slovies, ktoré vyjadrujú duševné stavy. V spojení *uspokojiť sa niečím, uspokojiť sa s niečím* spája sa s príslovkovým určením spôsobu, kde siedmy pád označuje spôsob, ktorým dej dosiahol svoj cieľ. Týmto spojením potláča sa tá funkcia predmetu, ktorá označuje prostriedok deja. Nakoľko je oslabené spojenie slovesa *uspokojiť sa* s predmetom, vidieť už na tom, že sloveso *uspokojiť sa* vyjadruje prostriedok deja aj podmetom, napr. vo vete: Jednoduchý opis nás nemôže uspokojiť; popri: Nemôžeme sa uspokojiť s jednoduchým opisom.

V predmetnom vyjadrení predložka *s* je nenáležitá, ale pri slovese *uspokojiť sa* postavenie predložky *s* je zosilnené účasťou predpony *s-*, u-*s*-pokojiť sa, ktorá naznačuje účasť predložky *s* v príslovkovom určení. Treba rozlišovať medzi *uspokojiť* a *uspokojiť sa!*

Spojenie *uspokojiť sa s niečím* je v dnešnej spisovnej slovenčine rozšírené a možno ho doložiť zo sloven. spisovateľov: A *sa neuspokojím s tým* ... (Timrava, Dve doby 46), Proste Ďurko ... *uspokojil sa so ženinou rečou* (Horák, Táliky 195). *L. Č.*

Lúpežník a zbojník. — Po Slovensku dávajú film Ali Baba a štyridsať lúpežníkov. Ali Baba v mnohom pripomína slovenského Jánošíka, ktorý však v ústach ľudu bol *zbojník*, a nikdy nie lúpežník. Zbojníkom bol aj Surovec a Bombura. Obidvoch Rázus opisuje v diele Bombura (Mazáč, 1937). V literárnom jazyku zväčša nachodíme *zbojník* so všetkými odvodeninami: *zbojnícky, zbojnič, zbojníčiť, zbojstvo, zboj:* [Lev] rád sa vyberá na svoje *zbojnícke* výpravy (Kuk. XXVII, 245), — No toto je predsa *zbojníctvo*, takto človeka o statočné peniaze obrať! (Jége, Šang. 28), To Turci — tá *zbojnič* divoká (S. Chalupka), Jánošík *zbojníčil* (Alexy, Na voľnej vôľuške 221), morskí *zbojníci* (Kuk. XXVII, 37), Kupec ďakuje a *zbojník* mu vraví (Botto, Spevy 208), Počet hrubých zločinov, *zbojstvo* (Jančka II, 200), *Zbojstvá* dejú sa ako prvej (Tim. III, 126) ap. Remeslo a či činnosť zbojníka sa označuje slovesom *zbíjať*, na čo je dobrý doklad u Bottu v Smrti Jánošíkovej: *Zbíjal* som ja, zbíjal, boj za pravdu bíjal... Tvar *zbojníčiť* je novší.

V rozprávkovom štýle tvar *zbojník* lepšie prilieha ako lúpežník. Ten azda lepšie pristane v odbornej terminologii kriminalistickej.

A. J.

Osa a os. — Tieto dve substantíva sú podobou príbuzné, ale veľmi sa líšia významom i skloňovaním. Ich formálna blízkosť zaviňuje často, že sa používajú v nesprávnom význame.

Subst. *osa* s významom ‚druh bodavého hmyzu' sa skloňuje podľa vzoru *ryba*. To znamená, že gen. sg. je *osy*, dat. a lok. *ose;* nom. pl. *osy*, dat. *osám*, lok. *osách*.

Subst. *os* znamená 1. myslenú priamku, ktorá prechádza stredom niečoho alebo okolo ktorej sa niečo otáča (napr. *zemská os*) a 2. nápravu, časť voza, na ktorej sú navlečené kolesá *(predná os, zadná os)*. Skloňuje sa podľa vzoru *kosť*, pretože je ženského rodu a končí sa na spoluhlásku (podobne ako *hus*), a tak v gen., dat. a lok. je *osi*, v nom. pl. *osi*, datív je *osiam*, lok. *osiach*. Obe substantíva majú spoločný inštr. sg. i pl.: *osou — osou, osami — osami;* zato výrazne sa líšia v gen. pl.: od *osa* gen. pl. je *ôs* (prichodí zriedka), od *os* gen. pl. je *osí* (ako *husí*).

Aj príslušné adjektíva k týmto substantívam sú tvorené rozdielnymi príponami. Od *osa* adj. sa tvorí na spôsob tzv. adjektív zvieracích príponou *-í, -ia, -ie*, teda *osí, osia, osie* (ako *medvedí, medvedia, medvedie; kozí, kozia, kozie*). Od subst. *os* adj. sa tvorí príponou *-ový, -ová, -ové* a tak máme *osový, osová, osové* (napr. *osová sústava*).

f.

Vedie redakčný kruh. Zodpovedný zástupca časopisu Dr. Eugen Jóna. — Vydáva Matica slovenská. — Tlačí Neografia, úč. spol., v T. Sv. Martine.
Toto dvojčíslo vyšlo v októbri 1948.